

Regensburg – Budim – Ilok

Kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe

Regensburg – Buda – Ilok

Spätmittelalterliche Ofenkacheln vom Hof der Fürsten von Ilok – Bestätigung der Beziehungen zwischen Ilok und Europa

Izvorni znanstveni rad

Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper

Mediaeval archaeology

UDK/UDC 904:5(457.5)»14/16»

Primljeno/Received: 31. 03. 2004.

Prihvaćeno/Accepted: 01. 06. 2004.

Prof. dr. sc. ŽELJKO TOMIČIĆ

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR – 10000 Zagreb

zeljko.tomicic@iarh.htnet.hr

Autor u tekstu iznosi zanimljive spoznaje prikupljene tijekom arheološko-konzervatorskih istraživanja organiziranih na položaju kasnosrednjovjekovne palače knezova Iločkih u Iloku. Te su spoznaje uvjerile autora u potvrdu povijesnih vrela o razaranju palače knezova Iločkih tijekom oslobođenja grada Iloka od osmanskog zaposjedanja godine 1688. U nastavku se ujedno daje osvrt na skupinu dragocjenih nalaza kasnosrednjovjekovnih pećnjaka visoke umjetničke razine koji su otkriveni tijekom arheološke kampanje 2003. godine. Podrobnim vrednovanjem autor nastoji prepoznati ishodišta i razloge njihove nazočnosti u Iloku.

Ključne riječi: kasni srednji vijek, grad Ilok, palača knezova Iločkih, pećnjaci, Srijem, Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, Podunavlje, Regensburg, Budim, Osmansko razdoblje

Der Autor berichtet von interessanten Resultaten archäologischer Schutzgrabungen am Standort des spätmittelalterlichen Palastes der Fürsten von Ilok in der Stadt Ilok. Diese Ergebnisse bekräftigten die Überzeugung des Autors von der Zuverlässigkeit der geschichtlichen Quellen, die von der Zerstörung des Palastes im Laufe der Befreiung der Stadt Ilok von der osmanischen Herrschaft im Jahr 1688 berichteten. In der Folge wird von einer Gruppe wertvoller Funde spätmittelalterlicher Ofenkacheln von hoher künstlerischer Qualität berichtet, die im Rahmen der archäologischen Kampagne von 2003 entdeckt wurden. In einer detaillierten Bewertung versucht der Autor, die Ausgangslage und die Gründe für ihre Anwesenheit in Ilok zu bestimmen.

Schlüsselwörter: Spätmittelalter, Kroatien, Ilok, Palast der Fürsten von Ilok, Ofenkacheln, Sirmium, ungarisch-kroatisches Königreich, Matthias Korvinus, Donauraum, Regensburg, Buda, osmanische Ära

Uvodne napomene

Arheološko-konzervatorska istraživanja organizirana u Iloku tijekom ljeta 2003. godine obuhvatila su sjeverni i zapadni segment dvorišta ispred palače knezova Odescalchi, unutar kojega su otkriveni daljnji veliki dijelovi reprezentativne kasnosrednjovjekovne građevine – palače, tj. dvora knezova Iločkih (sl. 1.; plan A). Objekt je arheološkom metodom dokazan i potvrđen tijekom 2001. i 2002. godine, a temeljni su rezultati približeni stručnoj publici (TOMIČIĆ, 2003.; TOMIČIĆ et. al., 2004.). Do tada su ti dijelovi tlocrta palače stoljećima bili nedostupni, zaboravljeni, a prethodno i svjesno razgrađeni.¹

Tijekom 2003. godine definiran je sjeverozapadni ugao palače knezova Iločkih, tj. spoj sjevernoga i zapadnoga obodnog zida dvora s pripadajućim kontraforima. Njihova jedinstvena struktura pokazuje kako su nastali istodobno. S druge pak strane, jasni tragovi razgradnje te arhitekture vidljive do jedinstvene razine, tik ispod površine, potvrda su kako je taj čin uslijedio organizirano, dakle svjesno planiran u određenom povijesnom trenutku. Vjerojatno tijekom 1688. godine kada je grad Ilok oslobođen istjerivanjem osmanskih osvajača.

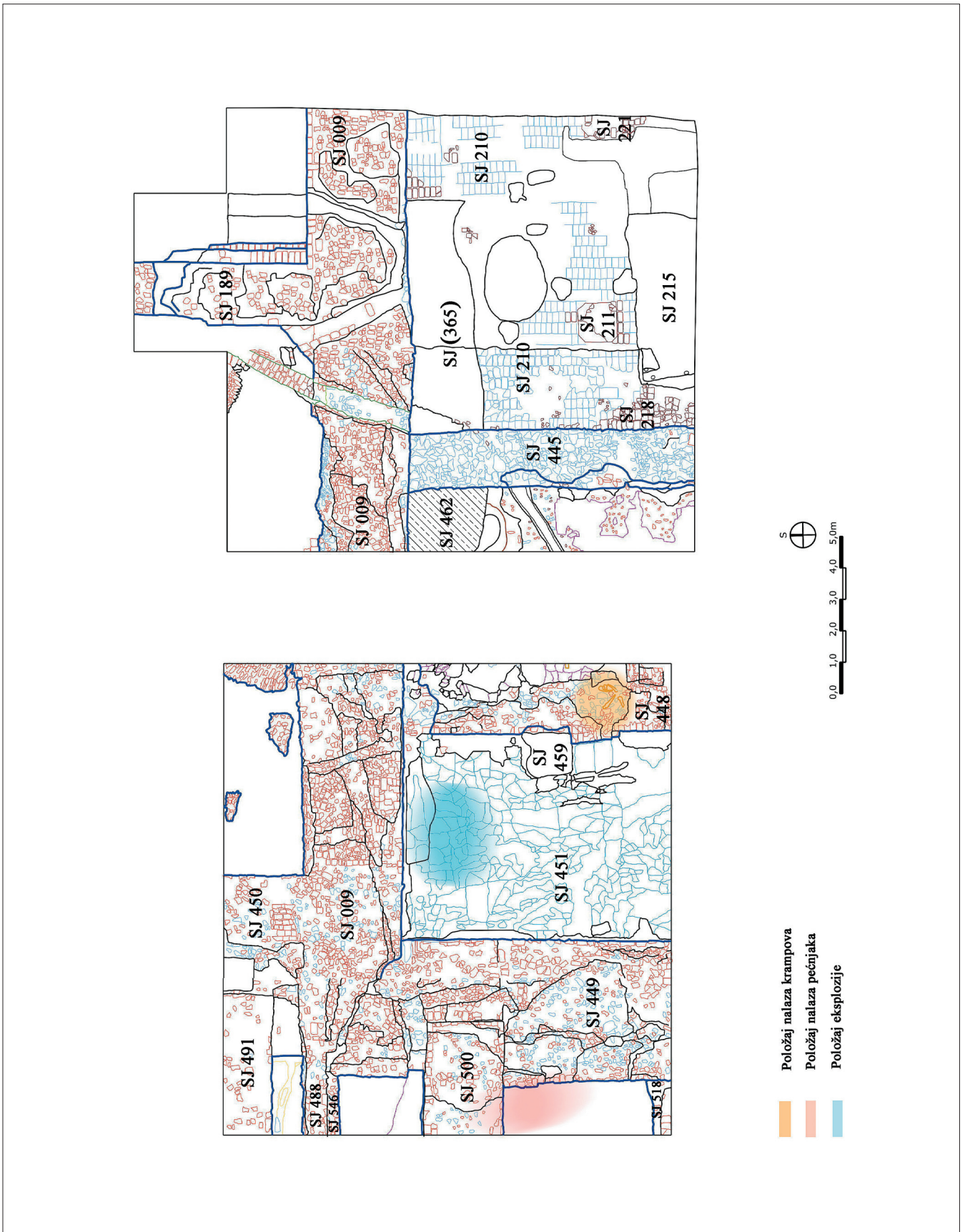
Ukupni pokretni arheološki fundus, otkriven tijekom 2003. godine, sadrži pored nalaza iz slojeva šute, zapuna i sl., i one otkrivene unutar pouzdanoga arheološkoga konteksta. Na temelju takvih skupina nalaza mogu se uspostavljati pouzdani stratigafski odnosi koji pridonose pojašnjenju nekih dijelova graditeljske povijesti dvora knezova Iločkih.

¹ Arheološko – konzervatorska istraživanja dvora knezova Iločkih omogućena su financijskom potporom Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Izvođač radova je Institut za arheologiju, Zagreb.

Plan A Područje sjevernog krila palače knezova Iločkih u Iloku obuhvaćeno arheološko-konzervatorskim istraživanjem tijekom 2002 i 2003. godine. Crtež: Suzana Purišić, d.i.a.

Plan A Bereich des Nordflügels des Palastes der Fürsten von Ilok, erfaßt durch archäologische Schutzgrabungen von 2003. Zeichnung: Suzana Purišić, Dipl.-Ing.-Arch.

Sl. 1. Ilok, dvor knezova Iločkih. Arhitektonski snimak zone arheoloških istraživanja 2002 i 2003. (1:500)

Abb. 1 Ilok, Hof der Fürsten von Ilok. Architektonische Aufnahme der Zone der archäologischen Ausgrabungen von 2003 (1:500)

Stratificirani srednjovjekovni nalazi, iz kampanje obavljene u Iloku tijekom 2003. godine, mogu se razvrstati u desetak skupina. To su nalazi: keramike, pećnjaka, stakla, kovine, novca, drveta, kamena, građevinske keramike, veziva, životinjskih kostiju, drvenog ugljena i sl. Nas će u okviru ovoga rada zanimati isključivo nalazi pećnjaka.

Među uščuvanim ostacima masivnih obodnih i pregradnih zidova te moćnim kontraforima, odnosno podnicama i građevnom šutom kao i raznim pokretnim nalazima, u zapadnom dijelu površine, obuhvaćene istraživanjima tijekom 2003. godine, otkrivena je i brojnija skupina ulomaka zanimljivih pećnjaka.

Svrha priloga je prepoznavanje i datiranje novootkrivene arhitekture palače, potom analiza dijela pokretne arheološke građe, tj. ovom prigodom isključivo dijela zanimljive skupine kasnosrednjovjekovnih pećnjaka, odnosno naposljetku, pokušaj interpretiranja ukupnoga otkrivenog fundusa u povijesnom okviru.

Donosimo prikaz rezultata arheološko-konzervatorskih istraživanja koja se, poglavito, odnose na sažeti opis otkrivene srednjovjekovne arhitekture, određene prapratne karakteristične pojave, odnosno specifične skupine pokretnih arheoloških nalaza pećnjaka. Za vrednovanje smisleno je dati slijed onih nalaza koji su posebice iskazljivi. Stoga je cilj ovoga rada oblikovanje prve slike o fazama gradnje, odnosno razgradnje dvora knezova Iločkih kao i djelomični osvrt o opremi dvora, točnije pećima i otkrivenim srednjovjekovnim pećnjacima.

Istraživanja arheološke podloge u višestoljetnoj urbanoj jezgri važna su, pored ostalog, i za sva daljnja proučavanja svakodnevne kulture u životu Iloka tijekom kasnoga srednjovjekovlja. Stratifikacijom nalaza mogu se postići iskazi graditeljske povijesti palače, tj. visoke umjetničke i kulturne razine i potreba dvora knezova Iločkih. Podjednako važnim čini se i oblikovanje nešto jasnije slike o svezama srednjovjekovnog Iloka, uklopljenog u političke događaje unutar onodobne Europe. U tom kontekstu od posebne su važnosti upravo nalazi skupine dragocjenih pećnjaka, nastalih u udaljenom moćnom trgovačkom i gospodarskom središtu u gornjem toku velike tisućljetne europske riječne prometnice Dunava - Regensburgu. Upravo na te relacije kao i na snažno posredno sudjelovanje dvora velikoga europskog vladara Matije Korvina u Budimu upućuje dragocjeni nalaz kasnosrednjovjekovnih pećnjaka iz Iloka.²

Vidjet ćemo kako se povijesno-graditeljska opažanja mogu precizirati vrednovanjem pokretnih nalaza. Prikaz će, nadamo se, pridonijeti boljem poznavanju nalaza pećnjaka. Opći problem što u ovom prilogu ne može biti razriješen je apsolutno datiranje nalaza. Ono u Iloku počiva na vanjskim usporedbama, tj. na komparativnoj građi srodnih kompleksa nalaza u drugim regijama Europe. Stoga neka datiranja valja uzeti s razumljivom rezervom sve do trenutka kada će se i u Iloku uspostaviti pouzdanija kronologija pećnjaka.

² Tijekom zaključenja rukopisa otkriveni su naknadno, u arheološkoj kampanji u Iloku 2004. godine, brojni ulomci pećnjaka koji su, ne samo dopunili postojeću predodžbu o visokoj stilskoj i umjetničkoj razini, već su nas u potpunosti uvjerali u pouzdanost njihova izvorišta.

Osvrt na istraživanja sloja srednjovjekovne arhitekture

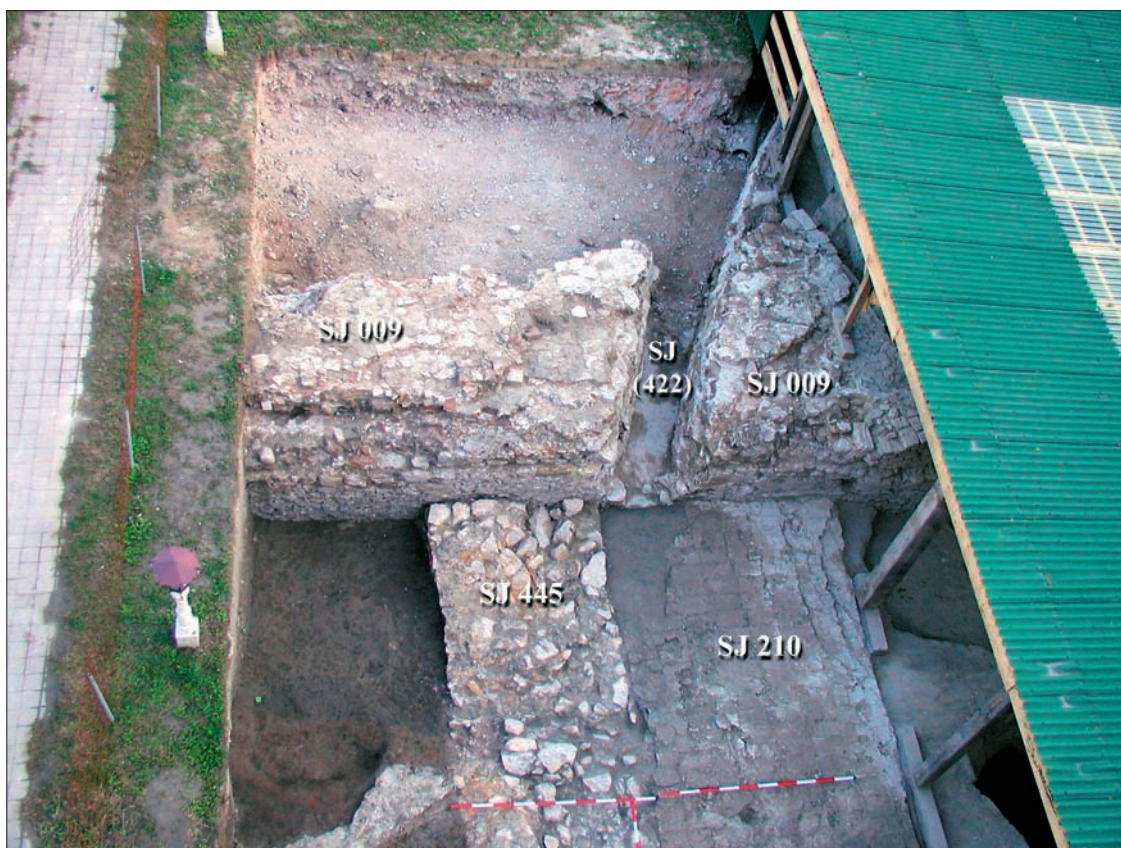
Posebnu vrijednost trogodišnjih arheološko-konzervatorskih istraživanja (2001.-2003.) u Iloku predstavlja otkriće sjevernog dijela palače knezova Iločkih s četiri prostorije od kojih su tri dobro uščuvane. Palača je podignuta sredinom ili početkom druge polovice 15. st., ali joj se nakon rušenja potkraj 17. st. kao i nakon nekoliko obnova tijekom 18. i 19. st. izgubio svaki trag.

Ispod površinskog sloja nasute zemlje na ukupno oko 670 m² površine obuhvaćene istraživanjima definirani su tijekom triju arheoloških kampanja (2001.-2003.) ostaci zidova sjevernog krila palače knezova Iločkih (sl. 1.).³

U sjevernom dijelu iskopa registriran je nastavak sjevernog zida (SJ 009) palače koji je izdvojen još tijekom 2001. i 2002. godine. Zid je rađen od lomljenih opeka i kamena, povezanih s dosta bijele žbuke. Vanjsko, sjeverno lice načinjeno je od cijelih opeka poredanih u klasičnom gotičkom vezu. Opeke su bile ožbukane bijelom žbukom debljine 2 cm, koja je uščuvana u donjem dijelu tik iznad podnice. Temelj zida načinjen je od lomljenoga kamenja povezanog s dosta bijele žbuke, što se najbolje vidi u ukupu (SJ 365) koji je načinjen pri podizanju temelja (sl. 2.). Definiranje sjevernog zida, debljine oko 3,20 m, podijelio je površinu istraživanja u dva dijela. Južni dio je s ostacima gotičkih prostorija i okrenut je južnom stranom prema dvorištu palače, a sjeverni sa slojevima od lomljene opeke i žbuke, koji strmo padaju prema sjeveru, tj. desnoj obali Dunava.

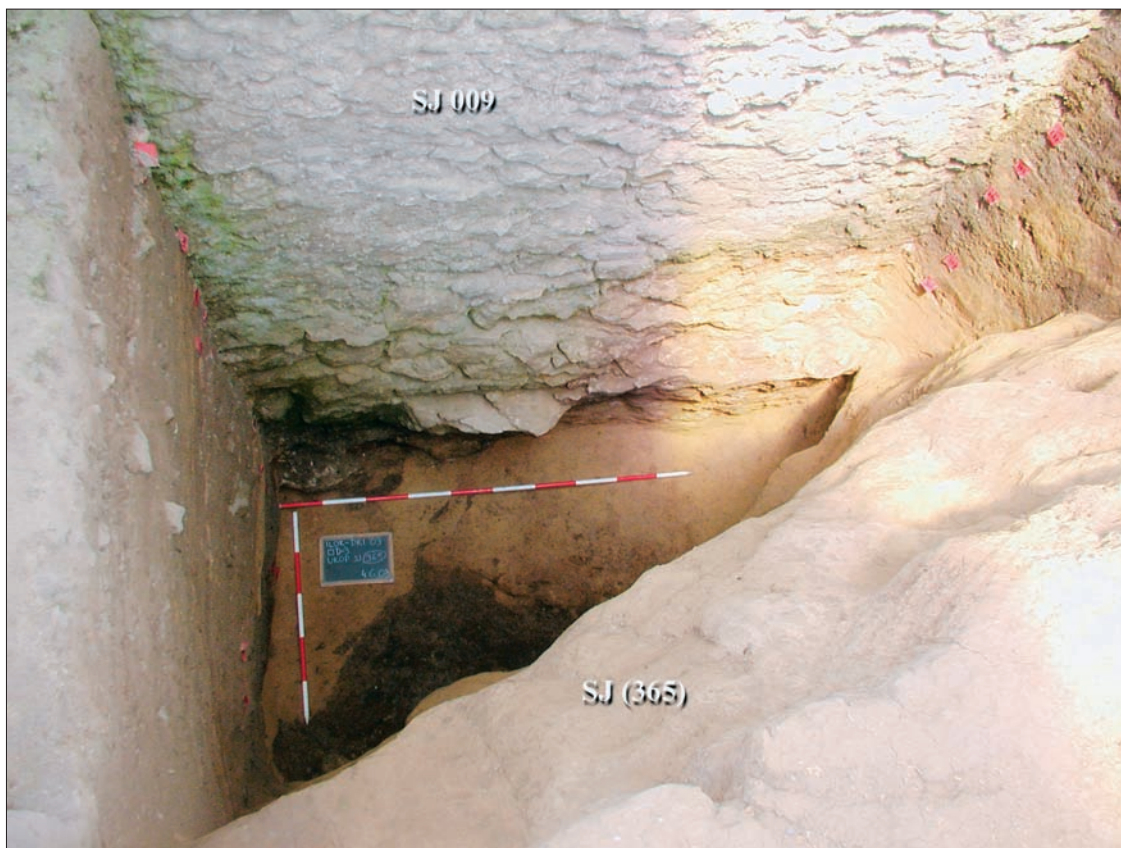
Na temelju tih slojeva može se zaključiti kako je sjeverni zid palače podignut na rubu praporne zaravni, pri čemu su strme padine prilagođene podizanju zida. Dno temelja niti nakon trogodišnjih istraživanja nije dosegnuto, iako se iskopavanje zapuna u ukupu za temelj (SJ 365) provodilo do oko 6 m relativne dubine (sl. 3.). Niti pokušaj iskopavanja brojnih nasipanih slojeva šute sjeverno od zida nije dao rezultate. Na temelju toga se može zaključiti kako se sjeverna padina izuzetno strmo spuštala prema donjem, vanjskom bedemu, okrenutom Dunavu koji je primijećen nakon čišćenja padine od raslinja, a zabilježen je na grafikama (vedutama) i planovima Iloka.

³ Površinski sloj predstavlja recentno nasipana zemlja ispod koje se nalaze ostaci nekadašnje šljunčane staze koja je vodila oko travnjaka dvorca. Ispod tih površinskih slojeva na površini iskopa izdvojen je sloj koji predstavlja zasipavanje i poravnavanje razine dvorišta tijekom jedne od najmlađih faza obnove dvorca. U tom sloju zabilježeni su brojni nalazi novovjekovne (turske i barokne), kasnosrednjovjekovne te prapovijesne keramike, zatim ulomci pećnjaka, stakla, lula kao i kovinskih predmeta. Otkriveni su i pojedinačni nalazi ulomaka kostolačke i vučedolske keramike koji upućuju na raniju prapovijesnu naseljenost iločke zaravni na kojoj je tzv. *Gornji grad* (usp.: DIZDAR et al., 2003.; JELINČIĆ, 2003.; LOŽNJAK, 2002.; TOMIČIĆ, 2003.). Ispod površinskih slojeva poravnanja dvorišta istražene su recentne strukture kao što su temelji pozornice uklopljene prije početka radova. Tijekom istraživanja pronađeni su ulomci klesanog kamenja koji vjerojatno svjedoče o ostacima vrata između prostorija u sjevernom krilu palače knezova Iločkih. Kasnosrednjovjekovnu arhitekturu palače teško su oštetili recentni ukopi kanalizacije, vodovodne i električne mreže. Razdoblju baroka pripadaju: sustav kanalizacije orijentacije JZ-SI i ostaci zida od opeka koji je pronađen u SZ uglu istražene površine uz koji se povezuje podnica od tankog sloja žbuke. Taj detalj upućuje na postojanje nepoznatog objekta zapadno od gotičkog palasa i na potrebu njegova definiranja tijekom budućih istraživanja. U našem tekstu su korišteni podaci iz terenskog izvješća Instituta za arheologiju za razdoblje 2001.-2003. g.

Sl. 2. Temelji sjevernog zida (SJ 009) palače knezova Iločkih

Abb. 2 Fundament der nördlichen Mauer (SJ 009) des Palastes der Fürsten von Ilok

Sl. 3. Ukop (SJ 365) za temelj sjevernog zida (SJ 009) palače

Abb. 3 Aushub (SJ 365) für das Fundament der nördlichen Palastmauer (SJ 009)

U istočnom dijelu iskopa iz 2003. g. istražen je ostatak veće gotičke dvorane s dva stupa, otkrivena tijekom 2002. g. Dvorana je imala podnicu od bijele žbuke s ostacima fuga, gdje su bile postavljene opeke koje su se mjestimično očuvale (TOMIČIĆ, 2002, 138., sl. 11.). Tu istočnu dvoranu na zapadu je zatvarao poprečni zid orijentacije S-J (SJ 445), od kojeg se očuvao samo temelj od kamena povezanog s dosta bijele žbuke širine 1,80 m, kojeg je teško oštetio ukop recentne kanalizacije (sl. 4.). Temelj poprečnog zida bio je pliće ukopan tako da se ispod njega nastavlja zapune ukopa za sjeverni zid. Uza zapadno lice temelja poprečnog zida uočena je rupa od stupa promjera 0,18 m koja vjerojatno predstavlja ostatke drvene skele ili obloge korištene pri podizanju zida (sl. 5.). Temelj poprečnog zida, zajedno sa zidom otkrivenim u istraživanjima 2001. g., zatvara veću istočnu prostoriju u sjevernom krilu dvora Iločkih. Širina te prostorije je nepoznata, budući da se u istraživanjima tijekom 2001. g., zbog blizine istočnog zida profilu iskopa, nije dosegla razina podnice. Ulaz u ovu gotičku dvoranu nalazio se s istočne strane, gdje su otkrivena vrata s kamenim dovratcima i nekoliko razina praga koje svjedoče o više faza obnavljanja. Južni kraj prostorije također je ostao nepoznat, iako se može naslutiti kako je taj zid bio organski povezan s unutrašnjim zidom pročelja istočnoga, tj. nekadašnjega ulaznog krila palače knezova Iločkih kao i s njegovim zapadnim krilom.

Između središnje sjeverne prostorije i zapadne prostorije palače nalazi se zid širine 1,40 m, građen od opeka (SJ 448) (sl. 6.). Opeke su povezane bijelom žbukom. Kao i ostali pregradni zidovi i taj se zid svojim sjevernim završetkom naslanja na južno lice sjevernoga obodnog zida palače. Bilo kakvi tragovi prolaza između sjeverne i zapadne prostorije nisu otkriveni, jer je taj pregradni zid naknadno osmišljeno i brižno razgrađen.

U produžetku zapadnog krila dvora knezova Odescalchi nalazi se zapadna prostorija (D) dvora knezova Iločkih s podnicom od bijele žbuke (SJ 451) (sl. 7.). Ta je podnica slična onoj iz sjeverne prostorije, ali je nešto slabije ušćuvana, a njezina površina pokazuje jasne tragove intenzivnog požara koji je zahvatio ostatke dvora knezova Iločkih. Zapadna je prostorija širine 6,65 m, sa zapadne strane zatvorena bedemom palače (SJ 449) koji je povezan sa sjevernim bedemom (SJ 009) u jednu strukturu, što potvrđuje istodobnost njihove izgradnje. To znači kako su vanjski zidovi palače i potpornjaci (*kontrafori*) građeni istodobno, dok su nakon podizanja vanjske osnovice dvora naknadno umetnuti pregradni zidovi (SJ 006, SJ 445, SJ 448).

Podnica zapadne prostorije (SJ 451), zajedno s ostacima sjevernoga (SJ 009) te pregradnog zida (SJ 448), osim tragova požara, pokazuje kako je taj dio palače knezova Iločkih stradao u snažnim eksplozijama koje su oštetile njezin sjeverozapadni dio (sl. 8.). Naime, na podnici su izdvojena mjesta eksplozija na kojima se prepoznaju tragovi sumpora koji je još više pospješio stradanje dvora Iločkih u razornom požaru. Razina podnice pokazuje više oštećenja u vidu udubljenja koja upućuju na mogućnost starijih slojeva i ukopa ispod nje.

Na sjevernom dijelu pregradnog zida (SJ 448) između sjeverne i zapadne prostorije jasno se prepoznaju mjesta eksplozija. Ondje je zid oštećen do temelja od kamena povezanog s dosta žbuke.

Gotičku podnicu zapadne prostorije djelomično je oštetio ukop položen uz zapadno lice pregradnog zida zapunjen šutom, na čijem su dnu izdvojeni ostaci dvije izgorjele drvene grede (sl. 9.). Na dnu ukopa pojavljuju se slojevi koji se nalaze ispod gotičke podnice koja je ušćuvana in situ, pa sukladno tome nije, za sada, prije uklanjanja gotičke podnice, moguće datiranje starijih slojeva i zapuna od gradnje palače Iločkih.

U sve tri prostorije sjevernoga krila palače knezova Iločkih, otkrivenog nakon više od pet stoljeća, pronađeni su slojevi koji dokumentiraju sliku naseljavanja i uporabe prostora. Sve su prostorije bile ispunjene slojevima šute, dok su iznad podnica gotičkih prostorija izdvojeni slojevi koji pokazuju tragove gorenja s nalazima kasnosrednjovjekovnih posuda te gotičkih pećnjaka.

Slojevi paljevine i šute mogu se, najvjerojatnije, dovesti u svezu s požarom i rušenjem gotičkih zidova u razdoblju nakon napuštanja gotičkog dvora knezova Iločkih, dakle najvjerojatnije potkraj 17. st. prigodom rušenja njegova sjevernog krila.

Nakon podizanja dijela podnice od žbuke s opekama u istočnoj prostoriji, uz južno lice sjevernog zida, izdvojeni su rubovi ukopa za temelje sjevernog zida. Taj je ukop imao brojne zapune smeđe, tamnosmeđe ili sive vlažne zemlje. U zapunama je registrirano mnoštvo pokretnih arheoloških nalaza. Istraživanjem zapuna očistilo se *de facto* južno lice sjevernog zida palače (sl. 2.), pa se moglo prepoznati masivno zide od manjega lomljenoga kamena, zalivenog s dosta bijele žbuke.

Pokretni arheološki nalazi kao i tijekom ranijih istraživanja i 2003. g. potvrdili su dugotrajno naseljavanje zaravni na kojoj je tzv. *Gornji grad* u Iloku. Istraživanje zapuna otkrilo je brojne ulomke kasnosrednjovjekovne, rimske i prapovijesne keramike te životinjskih kostiju.⁴

Tragovi razaranja i razgradnje palače

Arheološka iskopavanja pokazala su i način na koji je razrušen sjeverni dio palače. O toj razgradnji svjedoče na više mjesta nalazi željeznih pijuka. Otkriveni su u sloju šute na podnicama te poprečnom zidu zapadne prostorije (D) (sl. 10.). Otkriće željeznog alata prvorazredno je svjedočanstvo razgradnje palače. To se, prema pouzdanim povijesnim podacima, tj. opisima opata Boninija iz 1698. (JAČOV, 1990.) i 1702. (HORVAT, 1958., 16.; JAČOV, 1990., 43., 114.), dogodilo godine 1688. pri oslobođenju Iloka od Turaka (sl. 11.). Tada je, nakon eksplozija, svjesno izazvanih minama, rušeno sjeverozapadno krilo palače koje je već bilo u prilično lošem stanju. To su učinile postrojbe carske vojske koja je oslobodila Ilok. Potom je carska vojska pristupila organiziranoj razgradnji objekta, a građevinski materijal, tj. kamen i opeke prevožen je nizvodno Dunavom radi gradnje barokne utvrde u Petrovaradinu.

O požaru nakon razgradnje zidova svjedoči još i tanki sloj paljevine koji se nalazi iznad ostataka zida u sjeverozapadnom dijelu iskopa.

⁴ Otkriveni su i nalazi kućnog lijepa, ulomci rimskih opeka i tegula, potom ulomci stakla te različiti brončani i željezni predmeti. Izdvajamo nalaze rimskog i kasnosrednjovjekovnog novca, željezne predice, strelice, ulomke brončanih igala te perle.

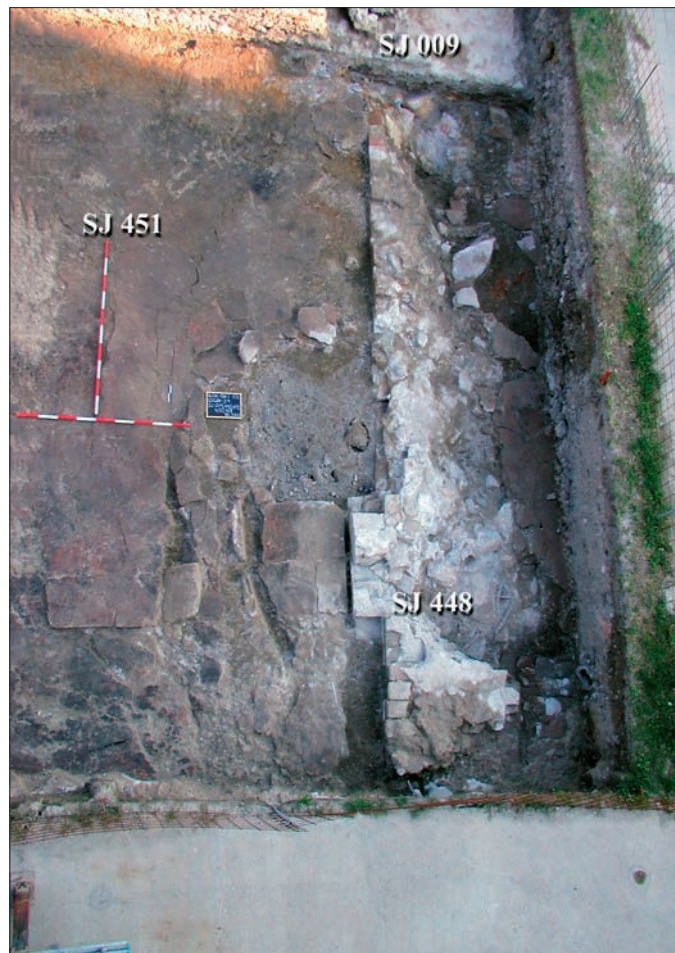
Sl. 4. Zapadni zid (SJ 445) prostorije B u prizemlju palače

Abb. 4 Die westliche Mauer (SJ 445) des Raums B im Erdgeschoß des Palastes

Sl. 5. Rupa od stupa skele na zapadnom zidu (SJ 445)

Abb. 5 Loch vom Stützgerüst in der westlichen Mauer (SJ 445)

Sl. 6. Zapadni zid (SJ 448) prostorije C

Abb. 6 Die westliche Mauer (SJ 448) des Raums C

Sl. 7. Podnica zapadne prostorije (SJ 451) u sjevernom krilu palače

Abb. 7 Der Fußboden des westlichen Raums (SJ 451) im Nordflügel des Palastes

Sl. 8. Vertikalni snimak zapadne prostorije (D) u sjevernom krilu palače.

Abb. 8 Vertikale Aufnahme des westlichen Raums D im Nordflügel des Palastes

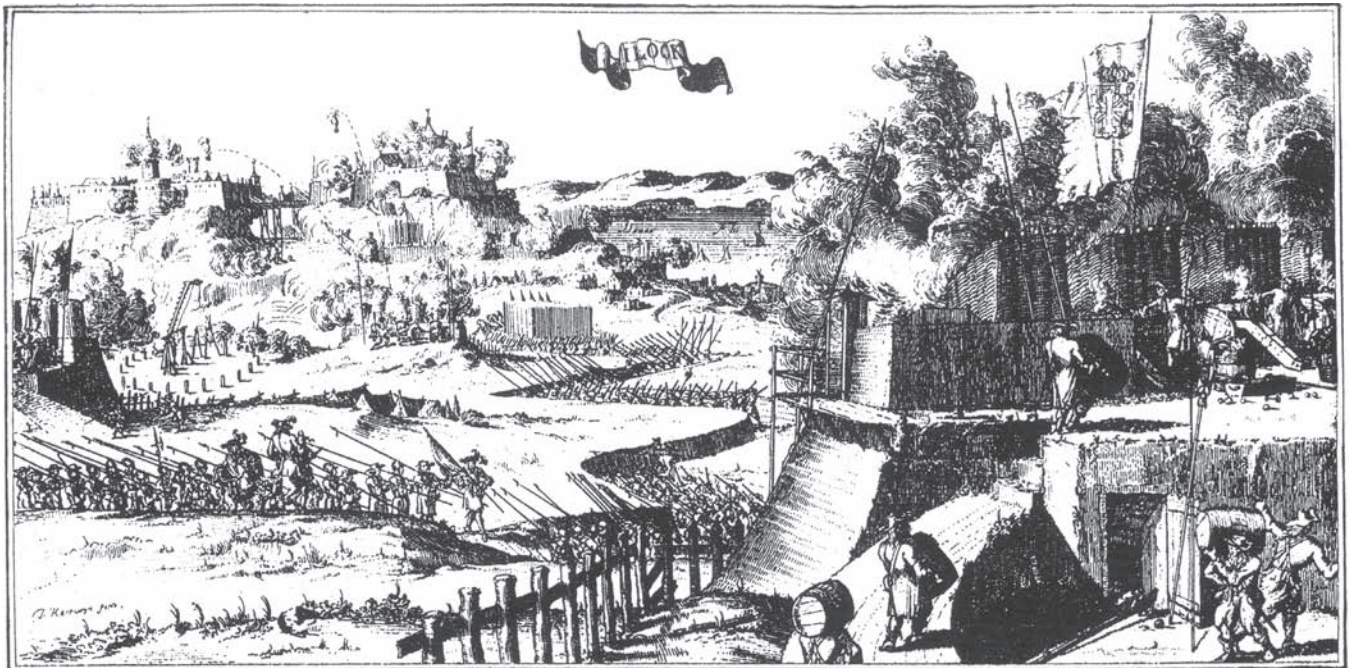
Sl. 9. Ostaci izgorjelih drvenih greda u zapadnoj prostoriji (D)

Abb. 9 Überreste von verbrannten Holzbalken im westlichen Raum D

Sl. 10. Željezni pijuci otkriveni u zapadnoj prostoriji (D) palače

Abb. 10 Eiserne Krampen aus dem westlichen Raum D des Palastes

Sl. 11. Veduta oslobadanja Iloka 1688. godine (prema LASZOWSKY, 1902.)

Abb. 11 Vedute der Befreiung von Ilok im Jahr 1688. (nach LASZOWSKY, 1902)

Dakle, tijekom razdoblja turskog zaposjedanja Srijema, tj. od ulaska sultana Sulejmana I. Veličanstvenog u Ilok (1526. - 1688.) kao i kratkotrajne opsade Iloka, palača je postojala i bila vidljiva. To potvrđuju: plan grada Iloka od opata Boninija iz 1698., potom plan Iloka iz 1690., pohranjen u Ratnom arhivu u Karlsruheu i veduta Iloka iz 1698. g. od L. F. de Rosenfelda (HORVAT, 2002., sl. 2., sl. 5. i sl. 7.). Palača je mogla biti oštećena i tijekom srednjovjekovnog potresa ili nekog ranijeg požara. U tom smislu svakako je posebice važan i povijesni podatak kako je grad Ilok u ratnom sukobu Lovre Iločkog s kraljem Vladislavom Jagjelovićem 1494. g. bio osvojen (LASZOWSKI, 1902., 63.). Kakva su razaranja palače uslijedila nakon tog osvajanja grada, može se samo naslutiti. Tada se kao ratni plijen osvajača spominje i 3000 bačava već tada poznatoga iločkog vina iz kneževih podruma, smještenih u južnom krilu palače.

Ne isključujući te povijesne činjenice kao podlogu mogućih ranijih stradanja srednjovjekovnog dvora, ipak smo skloniji pretpostavci kako na dobro osmišljen i organizirani čin razaranja palače u Iloku upućuju prije svega mjesta eksplozija kao i način na koji su zidovi pijucima razgrađivani do jedinstvene razine neposredno ispod površine zemlje. Ta je razina svjesnog razgrađivanja jasno vidljiva na svim širokim obodnim zidovima i kontraforima sjevernoga i zapadnog krila kao i na opisanim pregradnim zidovima palače. Upravo taj podatak sugerira godinu 1688. kao *terminus post quem non* u kojoj je tijekom novoga vijeka, potkraj 17. st., stradalo sjeverno krilo srednjovjekovne palače knezova Iločkih, nastale tijekom 15. st.

Na smišljeno rušenje sjevernoga krila gotičke palače eksplozijama mina jasno upućuju i velike pukotine na vanjskim zidovima zapadnoga krila koji su se pri urušavanju nagnuli prema zapadu (sl. 12.). Razlog lošem stanju otkrivenih zidova možda se može tražiti i u potresu koji je u 18. st. zadesio prostor Iloka.⁵

Tijekom 2003. godine definiran je sjeverozapadni ugao palače knezova Iločkih, tj. spoj sjevernoga (SJ 009) i zapadnoga obodnog zida (SJ 449) dvora. Njihova jedinstvena struktura pokazuje kako su nastali istodobno, a s druge strane i razgradnja do određene razine potvrđuje da je u jednom trenutku (1688.) ta struktura istodobno i razgrađena.

U doba nastanka širokoga obodnog zida dvora nastali su, dakako, i kontrafori. Tijekom istraživanja otkriven je i sjeverozapadni kontrafor (SJ 450) širine 2,21 m (sl. 13.), koji se spaja sa sjevernim zidom, što je poznato i u ranija dva slučaja kada su otkriveni potpornjaci tijekom 2001. i 2002. g. (TOMIČIĆ, 2003.). Kontrafor je zidan od opeka koje su na mjestu gradnje povezane u klasični gotički vez (sl. 14.). Na istočnom licu kontrafora otkrivena je rupa od skele veličine 8 x 9 cm, koja upućuje na način gradnje gotičkih zidova.

Na vanjsko lice sjevernog zida u sjeverozapadnom dijelu površine, obuhvaćene istraživanjem tijekom 2003.

g. naslonjen je zid od opeka i kamena povezanih bijelom žbukom (SJ 491) (sl. 15.). Opeke su na južnom licu zida koji se naslanja na vanjsko lice sjevernog zida, pravilno složene. Orijehtacije zida je zapad – istok. Zid je u znatnoj mjeri razgrađen, a kako se zbog veličine iskopa nije definiralo njegovo sjeverno lice i širina, namjena nije još razjašnjena. Vjerojatno se radi o još jednom kontraforu poput onoga koji se nalazi južnije (SJ 500) širine 2,45 m, koji je inkorporiran u zapadni zid.

Osvrt na ansambl nalaza pećnjaka

Među skupinama pokretnih nalaza iz kasnog srednjovjekovlja, otkrivenim u Iloku tijekom dosadašnjih arheološko-konzervatorskih istraživanja, u razdoblju 2001.-2003., izdajamo sažeto nekolicinu nalaza pećnjaka, otkrivenih tijekom 2003. g. Daljnju opsežnu tematsku studijsku, a s njom u svezi i katalošku obradu zanimljivih pećnjaka s dvora knezova Iločkih u Iloku, nastaviti ćemo nakon istraživanja 2004. g. Naime, pri njihovom naknadnom objelodanivanju unutar posebne studije, svakako će biti uvršteni i daljnji novi vrijedni primjerci prikupljeni tijekom arheološko-konzervatorske kampanje u 2004. g. Među njima će svakako biti i dopuna postojećih primjeraka pećnjaka, otkrivenih 2003. g.

Poseban problem s kojim smo se suočili pri obradi keramike otkrivenih tragova peći (*njem.* Ofenkeramik), tj. pećnjaka predstavlja njihova analiza i, dakako, kronologija. Pri toj analizi trebalo je pristupiti usporedbi s nalazima pećnjaka u sličnim sinkronim kompleksima nalaza u drugim regijama Europe. Stoga poneka datiranja pećnjaka valja uzeti u obzir s nužnim oprezom, do nekoga sretnijeg trenutka u budućnosti, kada ćemo imati pouzdanija uporišta za datiranje pećnjaka iz Iloka.

Od posebne su vrijednosti arheološki pokretni nalazi, otkriveni u zapadnom dijelu područja istraživanja. Dakle, izvan zapadnog dijela sjevernog krila palače knezova Iločkih. Naime, nakon novovjekovnih slojeva koji predstavljaju poravnavanje okolice dvorca, uslijedili su nalazi kasnosrednjovjekovnih slojeva s bogatom pokretnom arheološkom građom.⁶ Posebice su dragocjeni nalazi primjerci kasnosrednjovjekovnog novca.⁷

Nalazima su bila posebice bogata dva sloja (SJ 486 i SJ 494) u kojima su izdvojeni luksuzni kasnogotički, pretežito zeleno cakljeni pećnjaci, ukrašeni raznovrsnim figuralnim motivima karakterističnim za razdoblje visoke gotike, tj. posljednju četvrtinu 15. st.

⁶ U opisanim slojevima otkriveni su ulomci kasnosrednjovjekovne kuhinjske keramike i ocakljenih gotičkih čaša, opeka s urezanim predloškom za igru «mlina», dijelovi kamenih projektila te ulomci staklenih posuda. Otkriveni su i ulomci bijele žbuke s crvenkastim oslikavanjem koji svjedoče o unutarnjoj opremi i izgledu prostorija u kojima su se nalazile luksuzne gotičke peći.

⁷ Nakon postupka restauriranja svi će ti nalazi biti naknadno objelodanjeni, pa će i kasnosrednjovjekovni slojevi biti preciznije datirani. Ispod slojeva s pećnjacima otkriveni su slojevi šute koji su sadržavali malobrojne nalaze te rastresiti slojevi sive i smeđe zemlje s ulomcima kasnosrednjovjekovne keramike.

⁵ Lomljenje tih zidova pospješili su i ukopi načinjeni pri njihovu podizanju. Ti su ukopi naknadno zapunjeni rastresitim slojevima. Gornji dio sačuvanog zapadnog zida koji je pomaknut zbog eksplozije, nema više uporišta u svojim temeljima pa počiva na slojevima šute što se nalazi u tom dijelu istražene površine.

Sl. 12. Pogled na zapadni urušeni zid palače (SJ 449)

Abb. 12 Blick zur westlichen, eingestürzten Mauer des Palastes (SJ 449)

Sl. 13. Sjeverozapadni kontrafor palače (SJ 450)

Abb. 13 Nordwestlicher Mauerpfeiler des Palastes (SJ 450)

Sl. 14. Pogled na sjeverozapadni kontrafor palače (SJ 450)

Abb. 14 Blick zum nordwestlichen Mauerpfeiler des Palastes (SJ 450)

Sl. 15. Pogled na zid naslonjen na vanjsko lice sjevernog zida palače (SJ 009)

Abb. 15 Blick zur Mauer, die an die Außenfassade der nördlichen Palastmauer anschließt (SJ 009)

Ti slojevi sa srednjovjekovnim nalazima nastavljaju se dalje prema zapadu, ali tijekom kampanje 2003. g. nisu mogli biti cjelovito istraženi. Zbog oštećenosti zida sjeverozapadnog krila palače, koji se preko donjega temeljnog dijela nagnuo prema zapadu (sl. 12.), nije bilo omogućeno daljnje arheološko istraživanje tijekom 2003. Stoga se na manjem prostoru počelo s iskopom kompaktnih slojeva, vjerojatno zapune ukopa uz zapadno pročelje palače.

Uvjereni smo kako će budući nalazi pećnjaka iz tog dijela zapadne površine arheoloških istraživanja samo upotpuniti sliku koju o pećnjacima već i sada možemo oblikovati na temelju do sada otkrivenih ulomaka.

Peć s pećnjacima bila je u kasnom srednjovjekovlju i u ranome novovjekovlju uobičajena oprema kako građanskih, tako i plemićkih kuća. Od doba postanka gradova u ranom 13. st. diljem Europe gradile su se prostorije bez dima u koje su se ugrađivale peći s pećnjacima. Stoga niti u Iloku nije iznenađujuće da se unutar ili izvan tlorisa dvora knezova Iločkih, među arheološkom građom nailazi i na raznolike pećnjake.

Skupina ulomaka pećnjaka koja je otkrivena u zapadnom dijelu tlocrta dvora knezova Iločkih tijekom 2003. g., a koji su vještima konzervatorskim zahvatom naknadno dopunjeni ili rekonstruirani, pa su uglavnom poprimili prvobitni oblik, najvjerojatnije predstavlja dijelove jedne peći.⁸ Ta je peć nekoć bila dijelom raskošne opreme svečane viteške dvorane i smještena, pretpostavlja se, u zapadnom dijelu prvoga kata sjevernog krila dvora knezova Iločkih. Našu, čini se logičnu pretpostavku, temeljimo isključivo na dva raspoloživa podatka. Jedan je argument položaj nalaza najvećeg broja ulomaka pećnjaka u zoni izvan zapadnoga obodnog zida dvokatnog dvora. Drugi se podatak odnosi na povijesnu činjenicu, kako je nakon oslobođenja Iloka (1688.), sjeverno krilo dvora knezova Iločkih koje je već prije bilo u lošem stanju, svjesno razoreno minama od strane osloboditelja, tj. carske vojske. Pri tom razaranju koje je za neposrednu posljedicu imalo urušavanje zapadnog pročelja i pucanje zida dvora, najvjerojatnije je uništena i spomenuta peć, koja se zbog vlastite težine urušila na relativno uskom području. Dakle, držimo kako peć nije svjesno razgrađena, već je zatečena u svom položaju tijekom urušavanja dvora nakon te eksplozije mina koje su izazvane 1688. g.

Premda sve pretpostavke u svezi s nalazima pećnjaka iz Iloka temeljimo na manjem uzorku, ipak, sukladno do sada raspoloživim pokazateljima pećnjaci pripadaju, iz više razloga i s velikom vjerojatnošću, jednoj peći. Otkriće daljnjih pećnjaka svakako će upotpuniti, za sada, još uvijek fragmentarnu sliku o toj peći. Vrsta robe, tj. pećnjaka, glazura i visoka kvaliteta reljefa upućuju na pripadnost peći. Usto reljefni motivi predočuju scene koje odgovaraju nekom svjesno planiranom programu. Prije svega, riječ je o scenama s heraldičkim motivima, potom prikazima anđela s kadionicom, odnosno s grbom grada i trnovitim vijencem, s rozeta-

ma i s konjanikom – sokolarom. Ujedno su otkriveni i dijelovi tzv. zabatnih pećnjaka od peći, odnosno veliki ulomci ljudskog lica, tj. nosa i očiju (sl. 16.).

Do sada prikupljeni ulomci pripadaju najmanje sedam tipova pećnjaka, što je, dakako, neznatan broj u odnosu na čitavu kasnosrednjovjekovnu peć u velikoj dvorani palače, koja je u izvornom obliku mogla imati, prema analognim pojavama, možda i stotinu do dvije stotine pećnjaka. To sugerira i mali broj motiva slika koji su danas dostupni, a koji će se već tijekom skorih istraživanja, pretpostavljamo, znatno uvećati. Dakle, pred nama je samo mali isječak nekadašnjeg izvornog oblika peći iz dvora knezova Iločkih. Pronađene tipove pećnjaka iz Iloka prema stilskim i sadržajnim obilježjima možemo podijeliti na: nišaste (*njem.* Nischenkacheln), pločaste (*njem.* Blattkacheln), odnosno polucilindrične (*njem.* Halbzylinderkacheln) i dr.

Radi boljeg pregleda donosimo kratak popis tipova pećnjaka i pripadajućih motiva.

1. Nišasti pećnjak s ujedinjenim grbom Bavorske i Falačke (sl. 17.-18.). U grbu su naizmjenično bavorski lavovi i polja romboida. Zagasito zelena caklina. Vis. 34 cm; šir. 24,5 cm; dub. 9,5 cm. DKI 2003. Snimio: Jurica Škudar (dalje: J.Š.). Crtež: Maja Čubranić-Ulaga (dalje: M.Č.-U.). Datiranje: druga polovica ili, točnije, posljednja četvrtina 15. st. Pri izradi nišastih pećnjaka otiskivale su se preko modela odgovarajuće glinene ploče (LAPPE, 2003., 210.),⁹ a na tako nastala leđa pećnjaka dodavao se gornji i donji zaključak kao i okvir izveden također preko modela. Okviri su kao i preostali pećnjak, zeleno cakljeni ili je na njih nanesena djelomično žućkasta do žućkasto-smeđa boja. Pravokutni pećnjaci inače variraju između 17-19 x 33-36 cm. Kada se razmotri spektar analognih nišastih pećnjaka, primjerice iz Budima, Višegrada, Tate, Melka, Beča i posebice Regensburga, tada se prepoznaje «rukopis» majstora koji su sudjelovali u izradi modela, a koji su primijenjeni pri proizvodnji.
2. Zabatni pećnjak u obliku niše s vrha peći (sl. 19.-20.). Na gornjem je dijelu završen zgrbljenim lukom, nalik magarećem jarmu. Unutrašnjost niše ukrašava lik anđela s kadionicom koji lebdi u stiliziranom oblaku. Prema Hollu, to je pećnjak tip 15. Polikromna caklina. Fajansa. Vis. 30 cm; šir. 17 cm; dub. 6,5 cm. DKI 2003. Snimio J.Š. Crtež: M.Č.-U. Datiranje: druga polovica ili posljednja četvrtina 15. st.
3. Pećnjak u obliku niše s plitkom lučnom poledinom. Krasi ga lik anđela s visoko podignutim krilima koji drži grb grada (Regensburg ?) (sl. 21.). Grb okružuje vijenac od trnja. Pećnjak je analogan Hollovu tipu 4. Polikromna caklina. Fajansa. Vis. 36 cm; šir. 25 cm; dub. 9 cm. DKI 2003. Snimio J.Š. Crtež: M.Č.-U. Datiranje: druga polovica ili posljednja četvrtina 15. st.

⁸ Koristimo prigodu da se zahvalimo Mihaelu Golubiću, konzervatoru Hrvatskoga restauratorskog zavoda, na velikom trudu pri složenom postupku rekonstrukcije iločkih pećnjaka. Kolegici Maji Čubranić-Ulaga zahvaljujemo na izvrsnim crtežima pećnjaka, dok se Jurici Škudaru zahvaljujemo na fotografijama pećnjaka odabranih za ovaj rad, a Hrvoju Jambreku na izradi tematskog zemljoviđa.

⁹ Pećnjak s heraldičkim motivom Bavorske upućuje na slične motive na pećnjacima s, primjerice, grbovima njemačkih izbornih knezova koji se pojavljuju u kasnom srednjovjekovlju kao dijelovi određenog programa (LAPPE, 2003.). Posebno lijep primjer predstavljaju nalazi takvih pećnjaka iz objekta starog Univerziteta u Erfurtu (LAPPE, 2003.). Ondje su, u pouzdanom arheološkom kontekstu, registrirani nišasti pećnjaci s heraldičkim prikazima njemačkih izbornih knezova.

Sl. 16. Ulomak ugaonog pećnjaka s prikazom ljudskog lica

Abb. 16 Fragment einer Eckkachel mit Darstellung eines menschlichen Gesichts

4. Pećnjak s ružom u središtu i s laticama složenim u dva reda (sl. 22.). Analogno Hollovu tipu 14. Zelena caklina. Vis. 18 cm; šir. 9,5 cm; dub. 9 cm. DKI 2003. Snimio J.Š. Datiranje: druga polovica ili posljednja četvrtina 15. st.
5. Pećnjak s likom konjanika – sokolara (sl. 23.-24.). Zelena caklina. Vis. 21 cm; šir. 21,5 cm; dub. 7 cm. DKI 2003. Snimio J. Š. Crtež: M. Č.-U. Datiranje: druga polovica ili posljednja četvrtina 15. st.
6. Pećnjak u obliku niše s lučnom poledinom. Na ulomku je vidljiv ukras s viticom i grozdom ili dudom (sl. 25.). Analogan Hollovu pećnjaku tip 5. Zelena caklina. Vis. 8 cm; šir. 10 cm. DKI 2003. Snimio J. Š. Datiranje: druga polovica ili posljednja četvrtina 15. st.

Analiza motiva pećnjaka

Pri vrednovanju nišastog pećnjaka s grbom Bavorske (sl. 17.-18.) valja nam posegnuti prema analognim i sinkronim nalazima iz Europe.

Iz arheološke građe kraljevskih palača Matije Korvina u Ugarskoj, u Budimu i Višegradu kao i iz kraljevske utvr-

de u Tati, izdvojio je I. Holl, poznati mađarski stručnjak za keramiku peći, skupinu pećnjaka koja pokazuje usku stilsku i tehnološku svezu (HOLL, 1980., 30.-43.). Pećnjaci su pohranjeni u Povijesnome muzeju u Budimpešti. Po jedan primjerak takve peći bio je postavljen u kraljevskim palačama u Višegradu (*mađ.* Visegrád) i Tati (*mađ.* Tata).

Na posebice izrazitu zajedničku srodnost na temelju oblika upućuju pećnjaci s grbom koji su podjednake veličine i obruba.

Kako bi pojasnili i približili kolorit heraldičkog motiva na regensburškim pećnjacima kasnog 15. st. koji se na primjerku pećnjaka iz palače knezova Iločkih u Iloku pojavljuje u zelenoj caklini, valja posegnuti za ilustriranim rukopisom iz 1515. g., na kojem je u biografiji cara Maksimilijana I. Habsburškog, prikazana povorka izbornih knezova. Primjećuje se zastava vojvode Albrehta Bavorskog (*Herzog Albrecht von Bayern*) (sl. 26.). Na njoj se u dva dijagonalna polja vidi grb koji se sastoji od okrunjenih stojećih lavova (žuti ili zeleni) na crnoj podlozi, odnosno i dva dijagonalna polja s karakterističnim bavorskim grbom, tj. naizmjeničnim plavim i bijelim rombovima (BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, 1996., 31.-32., sl. na str. 33.).

Sl. 17. Ulomak pećnjaka s grbom ujedinjene Bavarske i Falačke.
Holl tip 11

Abb. 17 Fragment einer Ofenkachel mit dem Wappen des vereinigten
Bayern und Pfalz. Holl Typus 11

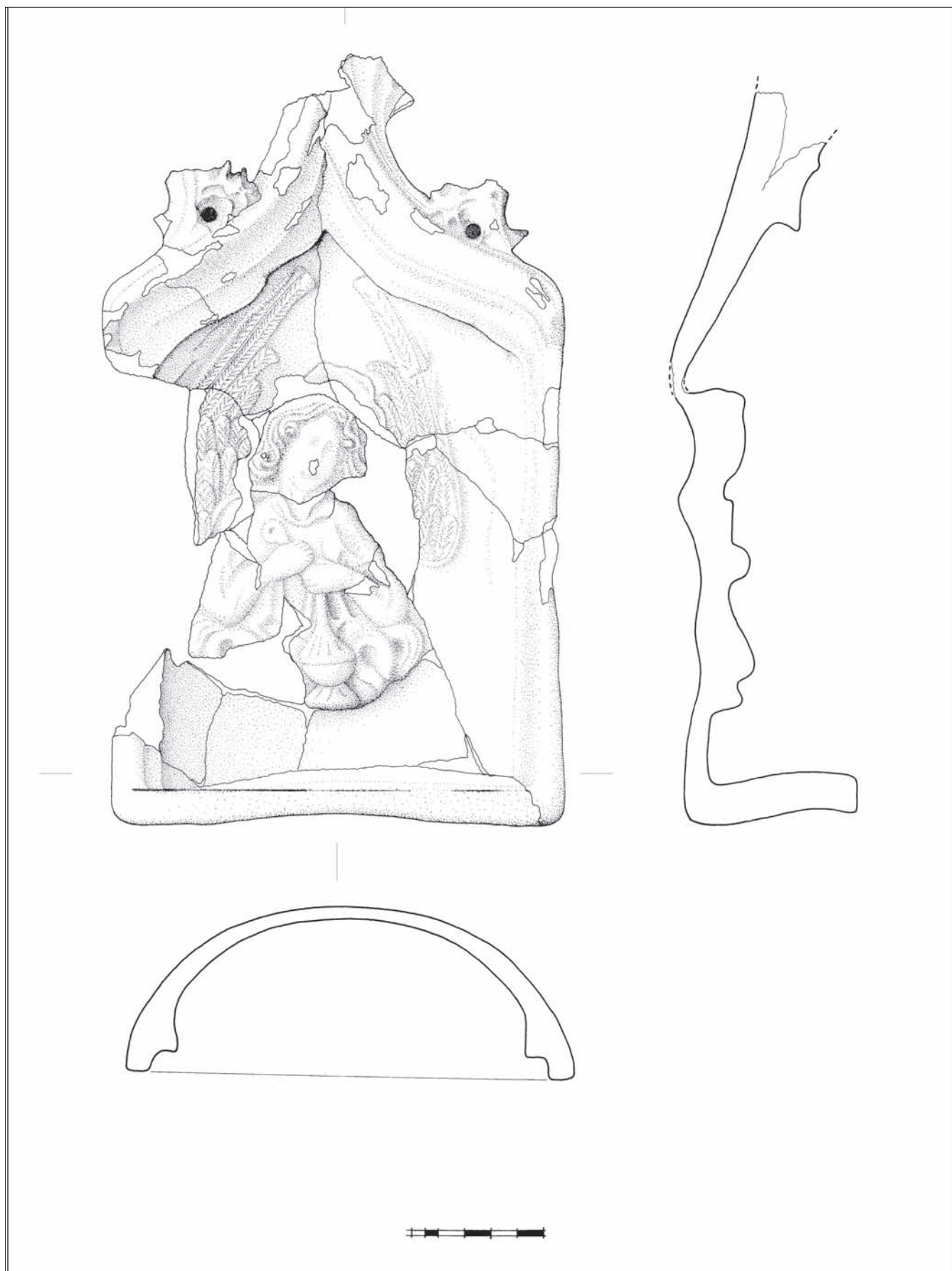
Sl. 18. Ulomak pećnjaka s grbom ujedinjene Bavarske i Falačke.
Holl tip 11. Crtež: Maja Čubranić-Ulaga

Abb. 18 Fragment einer Ofenkachel mit dem Wappen des vereinigten
Bayern und Pfalz. Holl Typus 11. Zeichnung: Maja
Čubranić-Ulaga

Sl. 19. Ulomak pećnjaka s likom andela na oblaku i s kadionicom.
Holl tip 7

Abb. 19 *Fragment einer Ofenkachel mit der Gestalt eines Engels in der Wolke mit Räuchergefäß. Holl Typus 7*

Sl. 20. Ulomak pećnjaka s likom anđela na oblaku i s kadionicom.
Holl tip 7. Crtež: Maja Čubranić-Ulaga

Abb. 20 Fragment einer Ofenkachel mit der Gestalt eines Engels
in der Wolke mit Räuchergefäß. Holl Typus 7. Zeichnung:
Maja Čubranić-Ulaga

Sl. 21. Pećnjak s likom anđela koji drži grb grada (Regensburg).
Holl tip 4

Abb. 21 Ofenkachel mit einer Engelsgestalt mit dem Stadtwappen
(Regensburg). Holl Typus 4

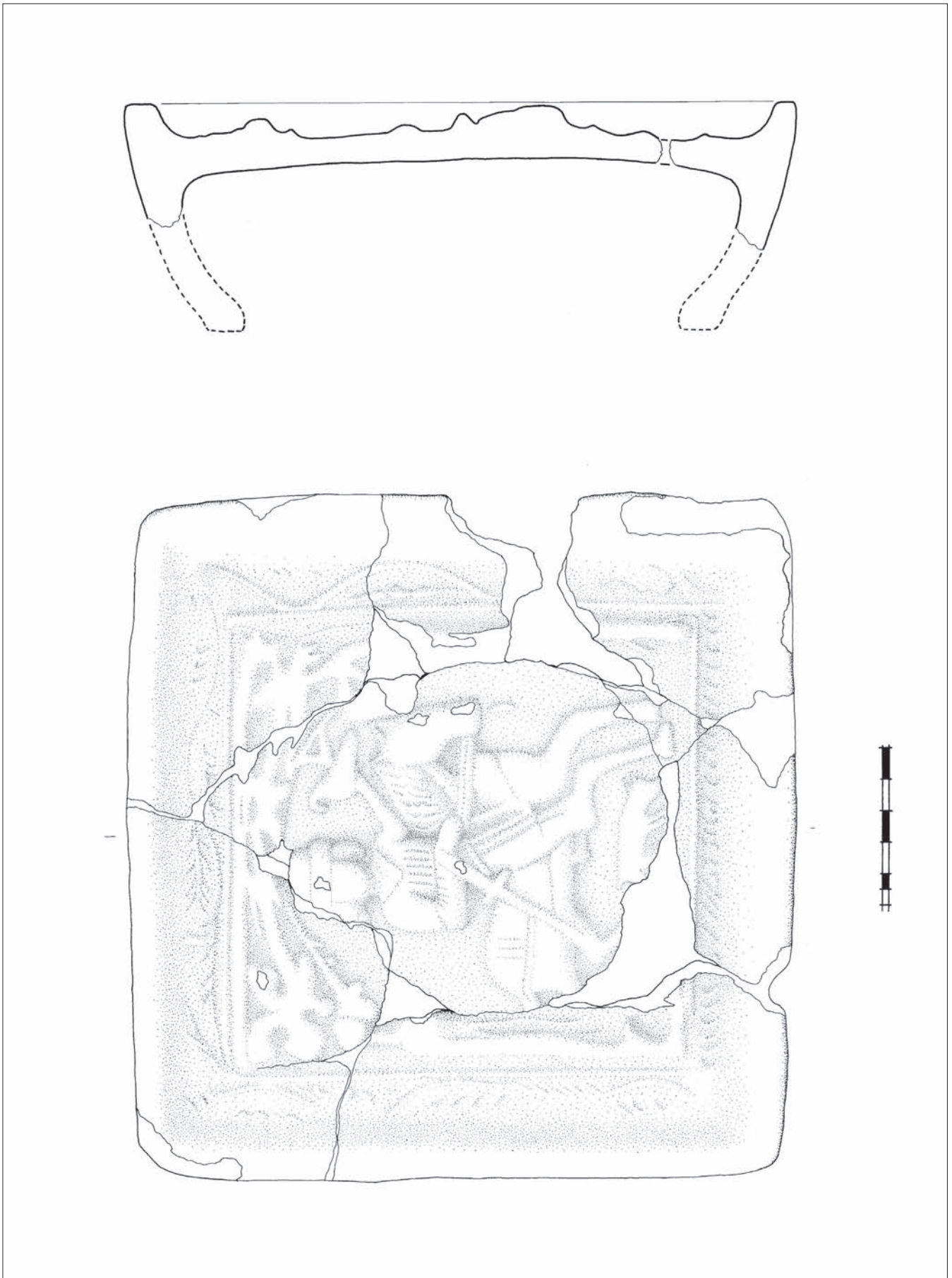
Sl. 22. Pečnjak s rozetom. Holl tip 14

Abb. 22 Ofenkachel mit Rosette. Holl Typus 14

Sl. 23. Pečnjak s likom konjanika – sokolara

Abb. 23 Ofenkachel mit der Gestalt eines berittenen Falkners

Sl. 24. Pećnjak s likom konjanika – sokolara. Crtež: Maja Čubranić-Ulaga

Abb. 24 Ofenkachel mit der Gestalt eines berittenen Falkners. Zeichnung: Maja Čubranić-Ulaga

Sl. 25. Ulomak pećnjaka s motivom vinove loze

Abb. 25 Fragment einer Ofenkachel mit Weintraubenmotiv

Sl. 26. Povorka izbornih knezova. Biografija cara Maksimilijana I. Habsburškog (1515.) (prema BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, 1996., 33.)

Abb. 26 Kurfürstenzug. *Biographie des Kaisers Maximilian I. von Habsburg* (1515). (nach BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, 1996, 33)

Pećnjaci s figurama anđela koji drže bavarski grb (HOLL, 1980., sl. 3.-5.) tvorili su, prema Hollovu uvjerenju donji red gornjeg dijela peći koja je, temeljom njegove rekonstrukcije, bila nalik tornju i ukupne visine 2,30-2,60 m. Dalje prema vrhu peći, zacijelo prema određenom programu rasporeda pojedinih tipova i motiva, slijedio je red pećnjaka s grbovima. Iz tog reda mogao je identificirati grbove pokrajina Falačke i Bavarske, odnosno pokrajine Falačke i grada Regensburga (HOLL, 1980., sl. 9.-11.).

U želji da otkrije ishodište, tj. radionicu peći, poslužio se I. Holl grbom s ukriženim ključevima u polju pećnjaka. Prema tipologijskoj podjeli koju je predložio I. Holl, bio bi to tip 10. Taj je tip pećnjaka 1963. g. Holl opredijelio kao grb grada Regensburga (HOLL, 1963.). Iz Regensburga potječu nalazi negativna pećnjaka (HOLL, 1980., sl. 17.). Taj primjerak svojim grbom i obrubom nalikuje pećnjaku tip 11, ali ipak predstavlja novi element, jer u uglovima sadrži medaljone. Na taj je način Holl mogao zaključiti kako je u Regensburgu bila barem jedna identična peć, odnosno, još važnije, kako je u tom gradu bila radionica u kojoj su izrađene peći za ugarski dvor, ili koja je kontinuirano nastavila djelatnost s daljnjim bogatstvom ukrasa.

Okolnosti narudžbe peći i njihova odašiljanja u Ugarsku (Budim, Višegrad, Tata) tijekom vladavine kralja Matije Korvina, Holl je razriješio na optimalan način analizom grbova regensburških biskupa, koje je mogao identificirati na pećnjacima (HOLL, 1980., 38.-39.). Odlučio se s puno razloga za biskupa Ruperta II., Falačkog grofa od Sponheima, koadjutora (1487.-1492.), odnosno biskupa (1492.-1507.) (HOLL, 1980., sl. 20.). Više razloga govorilo je toj pretpostavci u prilog. Posebice ako u obzir uzmemo onodobni politički položaj.¹⁰

Prema mišljenju I. Holla vjerojatno je Rupert II., koji je uz bavarsku i falačku pomoć, kao koadjutor, došao u Regensburg, vidio u ugarskom kralju Matiji Korvinu saveznika. S druge

pak strane i kralj je u njemu vidio prirodnog saveznika. Stoga je u to doba bilo potpuno prirodno darivanje koje je pritom bilo naglašeno još i vlastitim grbom.¹¹ Holl pretpostavlja da je doba slanja dara, tj. peći u Ugarsku bilo najvjerojatnije između 1487. i 1490. godine (HOLL, 1980., 40.). Kasnije, tj. nakon smrti kralja Matije Korvina (1490.) to, po njegovu uvjerenju, ne bi imalo nikakva smisla.

Na temelju opažanja prikupljenih pri arheološkim istraživanjima na položaju palače kralja Matije Korvina, sjeverno od kraljevske kapele na Budimu (GEREVICH, 1966, fig. 327.), Holl je sklon mišljenju kako je peć iz Regensburga ukrašavala palaču u Budimu u drugoj polovici 15. i početkom 16. st., dok je u prvoj polovici 16. st. bila već razorena (HOLL, 1980., 35.).

S područja Austrije, tj. iz Melka i Beča navodi Holl (HOLL, 1980., 40.) četiri primjerka pećnjaka, čija kompozicija (kod dvaju i ukras grba) pokazuje utjecaj pećnjaka iz Regensburga.

¹⁰ Vanjskopolitička nastojanja kralja Matije Korvina bila su u 70-im i 80-im godinama 15. st. usmjerena u potrazi saveznika u zaleđu protivnika cara Fridrika III., tj. u traganje za saveznicima ne samo u drugim zemljama, već i unutar Carstva i austrijskih provincija. Poznato je kako je Matija Korvin podupirao biskupe Passaua i Salzburga; s bavarskim i falačkim vladarima zaključio je savez još 1469.; bavarski vojvoda Kristof (Christoph) primljen je na Matijinom dvoru i uz kralja je caru Fridriku objavio rat; godine 1487. pregovarao je Matija Korvin o novom savezu s Bavarskom; 1488. obećali su poslanici bavarskog kneza Georga (Jurja) pomoć protiv cara Fridrika i mole Matiju za potporu knezu (HOLL 1980., 39., n. 9.); grad Regensburg osvaja 1486. vojvoda Albert, što je jako pogodilo cara Fridrika. Grad Regensburg je do 1492. ostao u posjedu Bavarske.

¹¹ Regensburške peći nisu jedini spomenici ugarsko-bavarskih sveza 15. st. I na drugim pećnjacima koji ponešto vremenski odstupaju, nadalje i pri graditeljskoj plastici palača u Budi i Višegradu, susrećemo bavarski grb (HOLL, 1980., n. 18.). Oni su djelomice spomenici saveza koji postoji od 1469., dok poneki od njih sežu već u doba kralja Vladislava Jagelovića.

Iz toga se može ustvrditi kako je dokazano da je lončarska radionica iz Regensburga potkraj 15. st. izradila peć s pećnjacima za palaču ugarskog vladara. Ti se pećnjaci datiraju između 1487. i 1490. godine (KOVÁCS, 2001., 151.).

U fundusu samo jedne peći građene od pećnjaka iz ugarske kraljevske palače u Budimu moglo se razlikovati čak 15 tipova pećnjaka, dok se samo jedan usporedni primjerak ulomka zabatnog pećnjaka s anđelom koji drži trnoviti vijenac, nalazi u Povijesnome muzeju grada Regensburga (HOLL, 1980., sl. 16.; KOVÁCS, 2001., 152., sl. 3.16 b). Pećnjaci su izrađeni iz bijelo pečene gline i prevučeni su zelenom caklinom. Zajednički su im element duboko urezane letve okvira i četverostruko raščlanjeni medaljoni s prikazom grba u sredini. Element koji se ponavlja je prikaz anđela s njišućom kadionicom (KOVÁCS, 2001., 152., sl. 3.16 a - lijevo).

Na temelju nalazišta i prikaza grba - pored grba Regensburga i grb ujedinjene Falačke i Bavorske – može se zaključiti kako je Regensburg bio mjesto izrade tih pećnjaka. Ondje je pronađena i šablona za falačko-bavarski grb (HOLL, 1980., sl. 17.). Nalogodavac je bio biskup Regensburga Rupert II. Falački. Peć je kao dar tog biskupa dospjela u Budim na dvor kralja Matije Korvina, vjerojatno u svezi s diplomatskim pregovorima koji su vođeni 1487. g.

Osvrnimo se u nastavku, ukratko, na primjerke pećnjaka iz grada Regensburga koji su pohranjeni u njegovu Povijesnome muzeju.

Jedan pećnjak (KOVÁCS, 2001., sl. 3.16 a, 3.16 b) pokazuje u unutrašnjosti korita štít s grbom koji počiva na četverostrano raščlanjenoj kartuši (*quadrifolium*). U kutovima su cvjetovi, a u štitu grba su ukrižena dva ključa. Riječ je o heraldičkom amblemu grada Regensburga. Sukladno tipološkoj raščlambi I. Holla, riječ je o pećnjaku tip 10. Taj je pećnjak vjerojatno ukrašavao gornji dio višekutnog tornja peći. Njegove su dimenzije: 20,2 x 18 x 9 cm.

U Povijesnome muzeju grada Regensburga pohranjen je primjerak nišastog pećnjaka s grbom grada Regensburga, datiran u drugu polovicu 15. st. Dimenzije su: 24 x 12 x 10 cm (KOVÁCS, 2001., sl. 3.16 b).

Sljedeći je pećnjak (KOVÁCS, 2001., sl. 3.16 a - desno) s prikazom plastično izrađenog anđela ukrašenog raširenim krilima, koji drži bavarski grb okružen vijencem od trnja. Jasno se može pretpostaviti sveza motiva trnovite krune s godinom 1472. u kojoj je kralj Matija Korvin posvetio viteški red «Muke Kristove» (*njem. Die Leiden Christi*). Pećnjak dimenzija: 30 x 19 x 9 cm nalazio se u donjem dijelu tornja peći.

Treći primjerak pećnjaka je ulomak zabata (*njem. Ofengiebelkachel*) (KOVÁCS, 2001., sl. 3.16 a – lijevo), zaključen sedlastim lukom iznad kojeg se diže zabat. Na obje strane nalazi se po jedna slobodno stojeća vitica listova (*njem. Blatttranke*) sastavljena od tri lista. Gornji dio je okrunjen malim buketom listova (*njem. Blattstrauss*). U unutrašnjosti niše stoji plastično izrađeno poprse anđela. Taj anđeo istupa iz stiliziranog oblaka, a u ruci drži kadionicu. Dimenzije tog tipa pećnjaka su: 41 x 18,5 x 8,5 cm. Analogno podjeli I. Holla, riječ je o pećnjaku tip 7.

Motiv anđela s kadionicom (*lat. incensorium, thuribulum*) *de facto* je detalj ikonografske teme Uznesenja Marijinog. U kasnom srednjovjekovlju krila anđela su zlatna ili šarena

(LEKSIKON, 1979., 117.). U proslavama Bogorodice anđeli odjeveni u liturgijsko ruho, kade kadionicama, prinoseći žrtvu paljenicu. Ta je pojava u zapadnom kršćanstvu doživjela svoj procvat od 14. st. nadalje (LEKSIKON, 1979., 312).

Anđeo na pećnjaku iz Iloka ukriženih je ruku na prsima na kojima drži hvatište kadionice, a počivaju i na pojednostavljenom prikazu oblaka (sl. 19., 20.). Zanimljivo je kako je pećnjak polikroman, tj. u višebojnoj caklini. Takav tip pećnjaka dovodi se, s puno razloga, u neposrednu svezu s lončarskom radionicom koja je u drugoj polovici 15. st. u Regensburgu proizvodila peći za imućne naručitelje.

Osvrćući se na postojanje budimske radionice pećnjaka s mješovitom caklinom, I. Holl je dokazao kako su prvi pećnjaci s višebojnom caklinom otkriveni uglavnom na prostoru južnog dijela Njemačke ili Švicarske (HOLL, 2002., 389.). Odatle već u razdoblju 1469.-1473. dolaze prve peći s višebojnom caklinom u Ugarsku. Posebice važne su peći s višebojnom caklinom iz tzv. «raurijačko-salzburške» radionice, tj. jedne od najrazvijenijih austrijskih radionica (Salzburg-Hallein?), koje u razdoblju 1481.-1489. g., dakle tijekom vladavine Matije Korvina, dolaze u Budim, ali i u Višegrad i Tatu kao i u druge ugarske utvrde. Značajke su te radionice prilagodba raznovrsnih boja kao i bogata riznica motiva, figuralne kompozicije. Dakle, 80-ih godina 15. st. s novom tehnologijom polikromne cakline upoznaje se i kraljevska radionica u Budimu u kojoj se samostalno izrađuju peći s likovima kralja Matije Korvina i kraljice Beatriks Aragonske (HOLL, 2002., sl. 1-3., 4.).

Budimskom krugu pećnjaka s višebojnom caklinom, tj. lončarskoj radionici u Budimu, koja djeluje tijekom vladavine Matije Korvina, bio je snažan poticaj pojava peći iz Regensburga. Te peći, kako je već spomenuto, dolaze kao dar regensburškog biskupa Rupperta II. u Budim, Višegrad i Tatu.

Na temelju arheoloških podataka, odnosno starosti pojedinih peći, Holl je zaključio kako su tijekom prvog desetljeća vladavine kralja Matije Korvina u Budimu koristili peći istaknute zanatske razine, načinjene za njegova prethodnika (HOLL, 2002., 390.). Djela inozemnih majstora u početku su dospjela kao rezultat političkih odnosa i saveza. Ta su djela svakako bila poticajna i za maštovite budimske majstore lončare koji su sukladno novim velikim kraljevim građevinskim projektima i posebice zahtjevima za reprezentativnošću (Budim, Višegrad, Tata), uspjeli pokrenuti i uskladiti djelatnost lončarske radionice kraljevskog dvora u Budimu kao i narudžbu novih peći prema novom stilu (BUZÁS, LÖVEI, 1993.; KOCIS, SABJÁN, 1998.; HOLL, 2002., 390.). Vrlo vjerojatno dolaskom talijanskih majstora na dvor Matije Korvina započinje, u duhu renesanse, proizvodnja majolike i višebojnih pećnjaka (bijela, crna, plava, žuta), kakve susrećemo u Iloku.

Potkraj epohe kralja Matije Korvina nanovo su u Ugarsku u većem broju dolazili novi inozemni primjerci peći. Ipak, tehnička i umjetnička rješenja nisu imala nekog odraza u lokalnoj percepciji. Utjecaj tzv. *Peći s nizom grbova Matije Korvina* nije se, do sada, dokazao u arheološkom materijalu diljem Karpatske kotline. Ipak, udaljenije poznavanje primjerce ponekog od motiva s tog tipa peći, naime središnje raspoređenih cvjetnih vitica, dokazano je u utvrdi Vajdahunyad u Transilvaniji, odnosno u utvrdi Fogaras.

Na temelju do sada prikupljenih spoznaja o pećnjacima, otkrivenim u sjevernom krilu dvora knezova Iločkih, čini se vrlo složenim pokušaj nekakve rekonstrukcije. Za takav napor u ovom trenutku ne raspoložemo još dovoljnim brojem pokazatelja, pa bi svako nagađanje moglo čitatelja odvesti u krivom smjeru. Ipak, na temelju brojem malog uzorka, tj. prikupljenih ulomaka pećnjaka, mogu se donijeti neke konstatacije. Već i na temelju činjenice kako su pećnjaci otkriveni na jednom mjestu, proizlazi pretpostavka da se peć urušila tijekom stradavanja objekta palače knezova Iločkih iz 15. st., potkraj 17. st. Nadalje, tipologija pećnjaka i njihova sinkronost govore u prilog pretpostavci o mogućem vremenskom okviru u kojem se, zacijelo, u viteškoj dvorani sjevernoga krila postavljala peć. S obzirom na pojavu pećnjaka karakterističnih za lončarsku radionicu iz Regensburga, poznata nam je i njihova provenijencija. Pećnjaci su vrlo vjerojatno potkraj 15. st., kao proizvod vrhunske lončarske radionice iz Regensburga, na neki način i iz posebnih razloga, dospjeli i u Ilok. Ta je vodeća onodobna umjetničko-obrtna radionica lončara izradila peć s pećnjacima za palaču ugarskog vladara. Analogne tipove regensburških pećnjaka poznajemo poglavito uzduž Dunava na trasi od Regensburga, preko Melka, Beča, Budima, Višegrada, Tate, do Iloka. Ti se pećnjaci, općenito datiraju između 1487. i 1490. g. (HOLL, 1980.; KOVÁCS, 2001., 151.), dakle do svršetka vladavine kralja Matije Korvina (1490.), inače velikog poklonika i mecena umjetnosti.

U želji da se održe tradicionalno dobre sveze s južnonjemačkim prostorom, koje je već pokrenuo i gajio njegov otac, knez Nikola Iločki, novi je gospodar Iloka, knez Lovro Iločki nastojao pokazati moć i ambicije, jamačno i raskošnim opremanjem dvora. U tom je smislu od posebne važnosti bilo opremiti vitešku dvoranu palasa. Uvjereni smo kako je u doba Lovre Iločkog (1477.-1524.) viteška dvorana, smještena u prvom katu sjevernog krila dvora, okrenutog prema Dunavu u njezinom sjeverozapadnom dijelu, mogla biti rekonstruirana pa je tom prigodom dobila skupocjenji, ali ujedno i jako uočljiv detalj, tj. veliku peć sastavljenu od prekrasnih reljefnih pećnjaka izrađenih u dalekom Regensburgu. Je li ta peć dopremljena u Ilok kao dar istoga regensburškog biskupa Rupperta II. ili kao narudžba kneza Lovre Iločkog, odnosno kao jasna potvrda sustava saveza kralja i onodobnoga visokog plemstva? To se u svakom slučaju moralo dogoditi u tom razdoblju dobrih političkih sveza Bavorske i Falačke s kraljem Matijom Korvinom, odnosno za njegova života. Dakle, u relativno kratkom razdoblju od samo tri godine, tj. 1487.-1490., odnosno neposredno prije kraljeve smrti. Je li posrijedi želja moćnog magnata kneza Lovre Iločkog koji se nastojao poistovjetiti s najvišom razinom života na kraljevskim dvorovima u Budimu, Višegradu ili u palači-rezidenciji u Tati? Čini se kako je upravo ta želja za prihvaćanjem svega što je novo, naprednije, ali ujedno i onodobni modni trend, dostojan najvišeg plemstva u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, bila temeljna odrednica narudžbe regensburške peći. Tako izražena želja označava i vrlo određeno i aktivno participi-

ranje u politici, gospodarstvu i umjetnosti Europe, odnosno dokaz je određene emancipacije, ali i početak sveopćeg nametanja u moći na svršetku posljednjeg stoljeća srednjovjekovlja i na pragu ranog novovjekovlja.

Potvrdu sličnih napora koji su odraz dobrih odnosa kralja s visokim plemstvom nalazimo na dvoru vojvode Stjepana Batorija (*mađ.* István Báthori) u Nyírbátoru u istočnom dijelu Ugarske (HOLL, 1980., 41., sl. 21.).¹² Nišasti pećnjaci s grbovima datiraju se od 1488. do smrti vojvode Stjepana Batorija 1493. g. Prema I. Hollu, taj se moćni vojvoda svojim lokalnim graditeljskim radovima nastojao približiti graditeljskim radionicama kraljevskog dvora u Budimu 80-ih godina 15. st. (HOLL, 1980., 41.).

Možda je i u slučaju peći iz dvora knezova Iločkih u Iloku mogući utjecaj iz budimskoga umjetničkoga kruga koji djeluje u razdoblju vladavine Matije Korvina (1458.-1490.). Kojega je opsega taj utjecaj bio, dokazat će tek budući nalazi pećnjaka iz Iloka.

Već je I. Holl bio uvjeren kako je teško moguće dokazati i utvrditi da se pećnjaci, koji se otkrivaju u glavnim središtima Ugarskog Kraljevstva, mogu povezati uz, zacijelo, višegodišnju djelatnost kraljevske lončarske radionice u Budimu. U manjoj mjeri preuzima dekoraciju uzetu otiskom, nadalje koristi naslijeđene negative ili pozitivne (lav), ali koristi i kvalitetne kamenoresce za smišljanje novih pećnjaka (HOLL, 2002., 389.). U toj je budimskoj radionici vjerojatno nastao tip pećnjaka s lovačkom scenom, potom primjerci s likom kralja Matije Korvina i kraljice Beatrice, odnosno s rozetom i dr. Ono što je posebno zanimljivo, čini se, kako su peći bile sastavljane ponekad (Budim, Višegrad) i od različitih dijelova starijih ili novijih peći, tj. pećnjaka, pri čemu su primjenjivani različiti načini izgradnje. Pećnjaci su bili različitih veličina i inačica. Je li takav slučaj bio i s peći u Iloku? Na to će pitanje vjerojatno odgovor dati budući nalazi.

Kasnosrednjovjekovni lončari u Iloku, vidljivo je to na temelju nalaza ulomka negativa glinenog modela s prikazom lava, proizvodili su u nekoj lokalnoj radionici omiljene tipove pećnjaka (PRISTER, 2002.). Na ulomku prikazan je motiv ležećeg lava ispod hrasta (lav koji čuva drvo). Premda s nepoznatog položaja, taj ulomak predstavlja prvorazredan nalaz koji materijalno potvrđuje pretpostavku o određenoj lokalnoj proizvodnji lijepih reljefnih pećnjaka, vrlo visoke kvalitete za određene naručitelje u tome kasnosrednjovjekovnom gradu na Dunavu tijekom druge polovice 15. st. (PRIESTER, 2002.). Takvi pećnjaci u stručnoj literaturi često se navode i na ovom mjestu se zadovoljavamo tek prijašnjom konstatacijom kao i podatkom da su pećnjaci tog tipa relativno česti u pokretnom fundusu drugoga reprezentativnog sjedišta knezova Iločkih, onome u Ružica-gradu kraj Orahovice (RADIĆ, BOJČIĆ, 2004., 251.).

¹² Pri arheološkim istraživanjima dvora u Nyírbátoru otkriven je niz pećnjaka koji pokazuje neposredan stilski utjecaj dvaju različitih peći. Djelomično preuzima niz pećnjaka s kvadrifolijima koji uokviruju grbove, a djelomično kopira statuete s peći s viteškim likovima. U nišastim pećnjacima susrećemo grb Bavorske i grada Regensburga (HOLL, 1980., 41., sl. 21.).

Povijesne činjenice

Premda je povijesna pozadina o kasnom srednjovjekovlju Iloka još uvijek relativno slabo poznata, ipak znamo neke bitne činjenice o knezovima Iločkim. To je rezultat truda našega uglednog poznavatelja srednjovjekovne povijesti Vjekoslava Klaića (KLAJĆ, 1988., 30.-43.). Tek u novije doba postala je povijest srednjovjekovnog Iloka područjem pojačanog zanimanja marljivih hrvatskih povjesničara medijevista (MAŽURAN, 1972.; ANDRIĆ, 2001.).

Iz Klaićevih kratkih redaka o knezovima Iločkim proizlazi da su ti ugledni pripadnici onodobnog najvišega ugarsko-hrvatskog plemstva bili tijekom druge polovice 15. i na početku 16. st. vrlo aktivno upleteni u političku zbilju Europe.

Jezgru srednjoeuropskog prostora tvorilo je kraljevstvo Matije Korvina koje je na sjeverozapadu graničilo sa Svetim Njemačkim Carstvom Fridrika III. koji je imao velike i jasne aspiracije prema Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Politička zbivanja na relaciji Matija Korvin – Fridrik III. obilježila su političku scenu Europe u drugoj polovici 15. st., a imala su, dakako, i neposrednog odraza na odnose Matije Korvina prema knezovima Iločkim. Podsjetimo se stoga ponekih povijesnih detalja.

Svrgnuti palatin Ladislav Gorjanski kojem se pridružio knez Nikola Iločki, potom magnati blizu austrijske i štajerske granice i brojni drugi pobunjeni velikaši Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, nastojali su njemačkoga kralja i rimskog cara Fridrika III. Habsburgovca proglasiti ugarskim i hrvatskim kraljem (KLAJĆ, 1988., 30.). Nikola Iločki posjetio je 15. veljače 1459. u Novom Mjestu kraj Beča cara Fridrika III., a dva dana potom, 17. veljače, on i njegovi ortaci izdali su pismo kojim primaju Fridrika III. za kralja Ugarske (KLAJĆ, 1988., 31.). U mjesnoj crkvi, nakon svečane mise koju je predvodio nadbiskup salzburški, Fridrik III. proglasio se 4. ožujka 1459. ugarskim kraljem. Tom prigodom čitano je pismo Nikole Iločkog i njegovih pristaša. Dana 22. ožujka 1459. kralju i caru Fridriku III. u Novom Mjestu rodio se sin Maksimilijan. Na Uskrs, 25. ožujka 1459., bio je Maksimilijanu, kasnijem najmoćnijem europskom vladaru, krsni kum knez Nikola Iločki. Na taj je način, prema Klaićevu mišljenju (KLAJĆ, 1988., 31.-32.), bio posvećen savez između njemačkog cara i slavonskog bana Nikole Iločkog (*Croatiae praefectus*).

Fridrik III. je odmah primio i naslov ugarskoga i hrvatskog kralja. Potom je izbio građanski rat u Ugarskoj i Slavoniji, ali se ubrzo, tj. već 30. srpnja 1459. kralj Matija Korvin pomirio s knezom Nikolom Iločkim. Tu kraljevu politiku pomirenja s urotnicima podupirao je papa Pio II. koji je bio na strani Matije Korvina.

Nakon smrti kneza Nikole Iločkog (1477.) naslijedio ga je sin Lovro Iločki. Do trenutka kada je 1494. g., inače dobro branjeni grad Ilok osvojila vojska Vladislava Jagelovića, dvor Lovre Iločkog vjerojatno je po raskoši nalikovao onodobnim palačama najvišega europskog plemstva. Lovro Iločki je suvremenik, primjerice, knezu Sforci u Milanu, odnosno Kozimu Mediciju u Firenci. Dakako, nije riječ o identičnoj, izrazito visokoj razini života renesansne Italije koja pobuđuje veliko zanimanje kralja Matije Korvina, već o postojanju velikoga gospodarskoga, trgovačkoga, obrtnog i nadasve

strategijski važnoga nadregionalnog europskog središta. Ilok, smješten na jugoistočnom obodu kasnosrednjovjekovne Europe, na životno važnoj europskoj riječnoj prometnici – Dunavu, nadomak rastuće islamske opasnosti, doživljava u posljednjem stoljeću srednjega vijeka osebujan procvat. Dunav je omogućavao stalnu svezu s prijestolnicom Ugarsko-hrvatskog kraljevstva Matije Korvina s Budimom, odnosno i s Višegradom, pa i Bečom koji je kraljeva druga prijestolnica. Konačno, uzvodno Dunavom odvijala se neprekinuta trgovina s visokorazvijenim gradovima uz rijeku. Na toj vodenoj prometnici su Passau i, za temu našeg zanimanja, posebice važno nadregionalno središte Regensburg.

Zahvaljujući vodenom putu Dunavom, lončari iz Regensburga mogli su lakše njegovati trgovačke sveze na velike udaljenosti. Slične primjere pokazuju i druga središta (Mautern u Austriji) u kojima djeluju zapažene lončarske radionice. Ta lončarska središta ne prodaju robu samo u radionicama ili na trgovima. Rijeke su bile osobito podobne kao trgovački putovi, jer se njima prevozilo jeftinije ali, što je posebice važno, i bez većeg oštećivanja keramičke robe, dakle i pećnjaka.

Unatoč velikim udaljenostima grad Ilok je u razdoblju kneza Lovre Iločkog ostvario, čini se, jasnu i čvrstu svezu s onodobnim Regensburgom. Potvrđuje to zanimljivi ansambl pećnjaka otkriven 2003. g. arheološkom metodom u palači Lovre Iločkog u Iloku. Otkrivena skupina pećnjaka iz Iloka, uspoređena s analognim nalazima u Budimu, Višegradu, Tati, Melku, Beču i, dakako, posebno u Regensburgu (sl. 27.), ne ostavlja nikakva prostora za sumnju u njihovo podrijetlo. Premda je, s obzirom na mali broj do sada otkrivenih tipova pećnjaka, nepotpuna slika mogućeg izgleda peći kojoj su pripadali, ipak je jasna njihova provenijencija kao i doba nastanka. Riječ je, zacijelo, o neposrednom daru regensburškog biskupa Rupperta II. Falačkog knezu Lovri Iločkom u Iloku, najvjerojatnije posredovanjem kralja Matije Korvina kojemu je dakako bilo stalo da se održe dobre sveze na ugroženom jugoistoku kraljevstva. U razdoblju između 1487. i 1490. godine kralj Matija Korvin, kao što je to već istaknuto (HOLL, 1980., 40.; KOVÁCS, 2001., 151.), dobio je od spomenutog biskupa grada Regensburga, u palačama u Budimu pa potom i u Višegradu i Tati, na dar raskošne peći s pećnjacima. Bila su to vrhunska onodobna europska umjetnička ostvarenja vrsnih njemačkih majstora lončara. Na isti je način i knez Lovro Iločki, u to isto doba i u ime postojećih odličnih političkih sveza s Bavarskom, ali i s kraljem Matijom Korvinom bio skupocjeno darivan.

Dakle, na temelju materijalnih nalaza potvrđeno je kako je lončarska radionica iz Regensburga potkraj 15. st. izradila i peć s pećnjacima za palaču kneza Lovre Iločkog. Stoga nas ne iznenađuje činjenica da ondje, u sjeverozapadnom uglu prvoga kata, najvjerojatnije svečane viteške dvorane, nailazimo na raskošnu peć s osebnim programom pećnjaka koju su, jamačno kao dar biskupa grada Regensburga, dopremili Dunavom nizvodno majstori lončari iz Regensburga. Nalaz peći regensburških majstora u Iloku govori o visokoj razini potreba najvišeg plemstva Ugarsko-hrvatskog kraljevstva na svršetku vladavine kralja Matije Korvina. Želja za oponašanjem raskoši kraljevskog dvora toga velikoga europ-

Sl. 27. Zemljovid srednje Europe s položajem nalazišta pećnjaka iz lončarske radionice u gradu Regensburgu. Legenda: 1 – Regensburg, 2 – Melk, 3 – Beč (Wien), 4 – Budim (Buda, Ofen), 5 – Višegrad (Visegrád), 6 – Tata, 7 – Ilok (Újlak), 8 – Nyirbátor. Izradio: Hrvoje Jambrek

Abb. 27 Landkarte Mitteleuropas mit der Lage der Fundorte von Ofenkacheln aus der Töpferei in Regensburg. Legende: 1 – Regensburg, 2 – Melk, 3 – Wien, 4 – Budim (Buda, Ofen), 5 – Visegrád, 6 – Tata, 7 – Ilok (Újlak), 8 – Nyirbátor. Erstellt von: Hrvoje Jambrek

skog vladara koji u srce Podunavlja, na svom dvoru u Budimu i u Višegradu, sučeljava kasnu gotiku i prve jasne naznake renesanse, prisutna je kod pripadnika najvišeg plemstva kasnog 15. st. – kneza Lovre Iločkog u Iloku ali i vojvode Istvána Báthorija u Nyírbátoru (HOLL, 1980., 41., n. 15.).¹³

Za razliku od Istvána Báthorija kojemu je majstor njegove peći preuzimao ukrašavanje s peći koje se nalaze u kraljevskim dvorcima Matije Korvina, pećnjaci s peći u Iloku predstavljaju, vrlo vjerojatno, neposredan import, tj. dar knezu. Na posebice visoku umjetničku razinu peći iz Regensburga u Iloku upućuju primjerci pećnjaka na kojima su likovi anđela s kadionicom, izvedeni po prvi put u polikromnoj caklini u majolici. Takvih nalaza pećnjaka iz razdoblja djelatnosti lončarske radionice u Regensburgu nismo zatekli na drugim mjestima

nalaza regensburških peći u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. To su prve naznake nove umjetnosti koju u Ilok donose posredstvom Regensburga majstori iz renesansne Italije. Za dolazak takvih vrsnih majstora iz Regensburga morale su postojati potrebe i uvjeti, odnosno i dobre prometne sveze Dunavom.

Ipak, na kratkotrajnost takva blagostanja upućuje podatak o osvajanju Iloka 1494. g. vojskom kralja Vladislava Jagelovića s kojim je knez Lovro Iločki bio u sukobu. U tom stradavanju grada i palače kneza Lovre Iločkog prekinuta je osnovna nit razvoja toga srednjovjekovnog središta Europe. Je li tom prigodom narušen i integritet palače, pa sukladno tome i raskošne dvorane u kojoj je nekoć postojala peć? Na to pitanje moći ćemo pouzdanije odgovoriti tek nakon detaljnijih arheoloških istraživanja. Ipak, pri dosadašnjem stanju istraživanja i prikupljenim spoznajama uvjereni smo kako je peć iz Regensburga u palači Lovre Iločkog u Iloku stradala znatno kasnije, vjerojatno tek potkraj 17. st.

Nakon smrti Lovre Iločkog 1524. g. nastupila je opća stagnacija u razvoju grada Iloka. Tu je stagnaciju pospješio dolazak sultana Sulejmana I. Veličanstvenog 1526. g. u Ilok. Tada je sultan, vjerojatno, boravio upravo u palači kneza Lovre Iločkog.

¹³ Pri istraživanju dvorca u Nyírbátoru otkriven je niz pećnjaka koji pokazuje neposredan utjecaj rješenja dvije različite peći. Djelomično se kopiraju statuete peći s likovima vitezova, a djelomično se preuzima niz pećnjaka s grbovima uokvirenim u kartuši. Konačno, na jednom pećnjaku, u kartuši, susrećemo i grb grada Regensburga (HOLL, 1980., 41., sl. 21.-dolje). Naručitelj je bio vojvoda István Báthori (umro 1493.). Svojim mjesnim graditeljskim radovima i on se priključio graditeljskim radionicama kraljevskog dvora 80-ih godina.

Zaposjedanje znatnog dijela Europe od strane Osmanskog Carstva održalo se do 1688. g. Naime, još godine 1684. stvorena je «Sveta liga» - savez između njemačkog cara Leopolda I. (1640.-1705.), Poljske i Venecije, što ju je podupirao papa Inocent XI., inače nećak Livija Odescalchija (SRŠAN, 2001., 92.). U bitki kraj Haršanja (*mađ.* Harsany), nedaleko Mohača 12. kolovoza 1687. princ Eugen Savojski porazio je Turke i postao feldmaršalom. Već sljedeće godine postignut je velik uspjeh za Europu, tj. oslobođanje Beograda od osmanske vlasti 1688. g. pod zapovjedništvom izbornog kneza Maksimilijana Bavarskog (SRŠAN, 2001., 92.). Te je godine oslobođen i grad Ilok. Konačno, kao glavni zapovjednik carske vojske princ Eugen Savojski je 11. rujna 1697. do nogu porazio vojsku sultana Mustafe u bitki kraj Sente. Taj je poraz prisilio Osmansko Carstvo na sklapanje mira u Srijemskim Karlovcima 21. siječnja 1699. Tim se mirom Osmansko Carstvo odreklo područja sjeverno od Save i Dunava (SRŠAN, 2001., 92.).

Oslobađanje grada Iloka 1688. bilo je pogubno, što se tiče sjevernoga krila dvora knezova Iločkih, okrenutog prema Dunavu kao i većeg dijela gradskog bedema u sjevernoj sekciji. Naime, na temelju dva opisa opata Boninija koji je inače posjetio Ilok i prije njegova oslobađanja, vidljivi su razmjeri stradavanja palače (JAČOV, 1990.; HORVAT, 2002., 198.). U opisu iz 1698. (HORVAT, 2002., 198.) navodi se: «Opat Bonini je vidio Ilok i prije zauzeća i smatra da je to bio lijep grad. Kada je osvojen od *naših*, bio je gotovo čitav, a zatim su ga *naši* razrušili minama da bi njegovim materijalom gradili petrovaradinsku tvrđavu. Još je ostalo nerazrušena zida u dužini 88 geometrijskih koraka, debela 12 i visoka 48 stopa». S druge pak strane 1702. g. (HORVAT, 2002., 198.) opisuje Bonini stanje «vojvodskog dvorca»: «*Strana dvorca prema Dunavu sva je razrušena, i to ne samo zbog ratova, jer su Austrijanci («Alemani») koristili kamenje za gradnju petrovaradinske tvrđave, uništavajući time najveću vrijednost Iloka.*»

Na temelju tih dvaju opisa kao i nalaza dobivenih u dosadašnjim arheološko-konzervatorskim istraživanjima, očito je kako je sjeverno krilo dvora knezova Iločkih stradalo tek 1688. g. Do tada je, premda, radi nebrige i neodržavanja, u vrlo lošem stanju, ipak podsjećalo na nekadašnju veličinu kasnosrednjovjekovnog dvora na Dunavu. Dolaskom novih vlasnika, knezova Odescalchi, sjeverno krilo je svjesno zatrpano novovjekovnim slojevima koji su puna tri stoljeća skrivali dijelove tlorisa zaboravljene srijemske rezidencije knezova Iločkih.

LITERATURA

- ANDRIĆ, S., 2001., Potonuli svijet – rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju, *BiblioCro* 5, Slavonski Brod
- BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, J., 1996., Zastave kroz stoljeća, Katalog muzejskih zbirki XXVII, «Zbirka zastava i zastavnih vrpca» Hrvatskoga povijesnog muzeja, Zagreb
- BUZÁS, G., – LÖVEI, P., 1993., A visegrádi királyi palota Mátyás cimeres kályhája, *Művészettörténet – Műemlékvédelem*, Budapest, 191.-217.
- DIZDAR, M., ŠOŠTARIĆ, R., JELINČIĆ, K., 2003., Ranorimski grob iz Iloka kao prilog poznavanju romanizacije zapadnog Srijema, *PrilInstArheolZagrebu* 20, Zagreb, 57.-77.
- GEREVICH, L., 1966., A budai vár feltárása, Budapest

- HOLL, I., 1963., Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda (13.-15. Jahrhundert), *BpR* 20, Budapest, 335.-394.
- HOLL, I., 1980., Regensburgi késő középkori kályhacsempék Magyarországon, *ArchÉrt* 107, Budapest, 30.-43.
- HOLL, I., 2002., Középkori kályhacsempék Magyarországon X. (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn X.), XXXV 2, Budapest.
- HORVAT, A., 1958., Ilok, *BulletinJAZU* VI (1), Zagreb, 15.-121.
- HORVAT, Z., 2002., Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, nekadašnjeg palasa Nikole Iločkog, kralja Bosne, *PrilInstArheolZagrebu* 19/2002., Zagreb, 195.-212.
- JAČOV, M., 1990., *Srem na prelomu dva veka (XVII.-XVIII.)*, Beograd
- JELINČIĆ, K., 2003., Rimska keramika iz Iloka, *PrilInstArheolZagrebu*, 20, Zagreb, 79.-88.
- KLAIĆ, V., 1988., *Povijest Hrvata*, Knjiga četvrta, Zagreb
- KOCSIS, E., SABJAN, T., 1998., *A visegrádi királyi palota kályhái és kályhacsempé-leletei*, Visegrád
- KOVÁCS, E., 2001., *Städte, Märkte, Strassen, Városok, Piacok, Utak*, 3.16., u katalogu izložbe: *Bayern-Ungarn. Tausend Jahre/Bayországi és Magyarország 1000 éve*, Augsburg, 151.-152.
- LAPPE, U., 2003., Ein Fund mit spätgotischen Ofenkacheln aus der alten Universität in Erfurt, *AltThüringen* 36, Weimar, 206.-224.
- LASZOWSKY, E., 1902., Hrvatske povijesne građevine, Zagreb
- LOŽNIAK, D., 2002., *Naselje bosutske grupe na iločkom gornjem gradu*, *PrilInstArheolZagrebu*, 19, Zagreb, 63.-78.
- MAŽURAN, I., 1972., *Čudesna Ivana Kapistrana/Miracula iohannis de capistrano. Ilok A. D. 1460.*, *Fontes historiam Essekini et Slavoniae spectantes*, sv. 4., Osijek
- PRISTER, L., 2002., *Osobitosti utvrđenog grada Iloka na primjerima kasno-srednjovjekovnih arheoloških nalaza, u: iločki statut 1525. Godine i iločko srednjovjekovlje*, Zagreb-Osijek, 199.-203.
- RADIĆ, M., - BOIČIĆ, Z., 2004., *Srednjovjekovni grad Ružica*, Osijek
- SRŠAN, S., 2001., Život i djelo princa Eugena Savojskog, *Gazophylacium* 1.-2., Zagreb, 90.-96.
- TOMIČIĆ, Ž., 2003., *Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova iločkih (új-laki)*, *PrilInstArheolZagrebu* 20, Zagreb, 131.-150.

Ovaj rad posvećujemo svim djelatnicima Instituta za arheologiju, Zagreb koji su bili marljivi sudionici arheološko-konzervatorskih istraživanja u Iloku tijekom razdoblja 2001.-2003. g.

ZUSSAMENFASSUNG

Regensburg – Buda – Ilok Spätmittelalterliche Ofenkacheln vom Hof der Fürsten von Ilok – Bestätigung der Beziehungen zwischen Ilok und Europa

Die archäologischen Schutzgrabungen in Ilok im Sommer 2003 umfaßten das nördliche und westliche Segment des Hofes vor dem Palast der Fürsten Odescalchi, innerhalb dessen weitere große Teile eines repräsentativen spätmittelalterlichen Gebäudes – des Palastes, beziehungsweise des Hofes der Fürsten von Ilok (Plan A, Abb. 1) – entdeckt wurden. Das Objekt konnte 2001 und 2002 mittels archäologischer Methoden nachgewiesen und belegt werden, und die wichtigsten Ergebnisse wurden dem Fachpublikum vorgestellt (TOMIČIĆ, 2003; – TOMIČIĆ et. al., 2004). Bis dahin waren diese Teile des Palastareals nach absichtlicher Zerstörung jahrhundertlang unzugänglich und vergessen gewesen.

Im Jahr 2003 wurde die nordwestliche Ecke des Palastes der Fürsten von Ilok, d.h. die Verbindung zwischen der nördlichen und der westlichen Außenmauer des Hofes mit den dazugehörigen Mauerpfeilern definiert. Ihre homogene Struktur weist auf gleiche Entstehungszeit hin. Andererseits

beweisen klare Spuren der Zerlegung dieser Architekturteile, die bis zu dieser homogenen Ebene, unmittelbar unter der Oberfläche, sichtbar sind, daß diese Tat organisiert und zu einem bestimmten geschichtlichen Zeitpunkt geplant war. Wahrscheinlich passierte dies im Laufe des Jahres 1688, als die Stadt Ilok durch die Vertreibung der osmanischen Eroberer befreit wurde.

Die gesamten beweglichen archäologischen Bestände, entdeckt im Laufe des Jahres 2003, enthalten neben Funden aus Schichten von Schutt, Füllung u.ä. auch Funde, die in einem zuverlässigen archäologischen Kontext geborgen wurden. Aufgrund solcher Fundgruppen lassen sich zuverlässigere stratigraphische Beziehungen herstellen, die zur Klärung der einzelnen Teile der Baugeschichte des Hofes der Fürsten von Ilok beitragen.

Unter den erhaltenen Überresten der massiven Rand- und Trennmauern sowie der mächtigen Mauerpfeiler, beziehungsweise der Basen und des Schutts wurde, zusammen mit verschiedenen beweglichen Funden, im westlichen Teil der im Laufe der Grabungen 2003 erforschten Fläche auch eine umfangreiche Gruppe von Fragmenten interessanter Ofenkacheln gefunden.

In diesem Artikel wird eine Übersicht über die Ergebnisse der archäologischen Schutzgrabungen gegeben, die vor allem die entdeckte mittelalterliche Architektur sowie bestimmte charakteristische Nebenerscheinungen und spezifische Gruppen beweglicher archäologischer Funde von Ofenkacheln zusammenfaßt. Für die Bewertung ist es sinnvoll, die Abfolge der besonders aussagekräftigen Funde darzustellen. Daher ist das Ziel dieser Arbeit, eine erste Vorstellung von den Bauphasen beziehungsweise der Zerstörung des Hofes der Fürsten von Ilok zu ermöglichen, sowie einen Teilüberblick über die Ausstattung des Hofes, genauer über die Öfen und die gefundenen mittelalterlichen Ofenkacheln zu geben.

Die Erforschungen der archäologischen Basis eines jahrhundertealten städtischen Kerns sind u.a. auch für weitere Untersuchungen der Alltagskultur von Ilok im Spätmittelalter wichtig. Die Stratifizierung der Funde weist auf die architektonische Geschichte des Palastes sowie auf die hohe künstlerische und kulturelle Ebene und die gehobenen Ansprüche am Hof der Fürsten von Ilok hin.

Ebenso bedeutend erscheint auch die Ausarbeitung eines etwas deutlicheren Bildes vom mittelalterlichen Ilok im Kontext der politischen Ereignisse im zeitgenössischen Europa zu sein. In diesem Zusammenhang sind gerade die Funde der wertvollen Ofenkacheln, hergestellt in der weit entfernten Stadt Regensburg, diesem mächtigen Handels- und Wirtschaftszentrum am Oberlauf der großen, jahrtausendealten europäischen Wasserstraße – der Donau – von besonderer Bedeutung. Der Fund der spätmittelalterlichen Ofenkacheln von Ilok weist auf eben diese Beziehungen und die starke direkte Einwirkung des Hofes von Matthias Korvinus in Budim hin.

Die mittelalterlichen Funde aus der Kampagne in Ilok von 2003 lassen sich in ungefähr zehn Gruppen einteilen. Es sind dies: Keramik, Ofenkacheln, Glas, Metall, Geld, Holz, Stein, Baukeramik, Bindungsmittel, Tierknochen, Holzkohle u.ä. Das Interesse des vorliegenden Artikels gilt ausschließlich den Ofenkachelfunden.

Eine umfangreiche thematische Studie sowie die entsprechende Katalogisierung der interessanten Ofenkacheln vom Hof der Fürsten von Ilok in Ilok soll nach den Grabungen 2004 erfolgen. Anlässlich ihrer nachträglichen Veröffentlichung in einer besonderen Studie werden nämlich wohl auch weitere neue wertvolle Exemplare, die im Laufe der archäologischen Schutzkampagne 2004 gesammelt wurden, mit berücksichtigt. Darunter werden wohl auch Ergänzungen zu den bestehenden, 2003 entdeckten Exemplaren sein.

Die Gruppe der 2003 entdeckten Kachelfragmente aus dem westlichen Teil der Hofanlage der Fürsten von Ilok, die mithilfe fachmännischer Konservierungsarbeit nachträglich ergänzt oder rekonstruiert wurden und überwiegend wieder ihre ursprüngliche Form erhalten haben, stellt höchstwahrscheinlich Teile eines Ofens dar. Dieser Ofen gehörte einst zur prachtvollen Ausstattung des festlichen Rittersaals und befand sich wahrscheinlich im Westteil des Nordflügels im ersten Stock. Diese vermeintlich logische Annahme basiert ausschließlich auf zwei verfügbaren Daten. Das erste Argument dafür ist die Lage der Funde der meisten Kachelfragmente in der Zone außerhalb der westlichen Außenmauer des zweistöckigen Hofes. Die zweite Angabe bezieht sich auf eine historische Tatsache, nämlich daß nach der Befreiung von Ilok (1688) der Nordflügel des Fürstenhofes, der sich schon vorher in schlechtem Zustand befand, von der Befreiungsarmee, d.h. vom kaiserlichen Heer, absichtlich von Minen gesprengt wurde. Bei dieser Zerstörung, die den Einsturz der Westfassade und das Bersten der Hofmauer zur unmittelbaren Folge hatte, wurde vermutlich auch der erwähnte Ofen zerstört, der infolge seines Eigengewichts auf einem relativ begrenzten Areal einbrach. Wir sind also der Meinung, daß der Ofen unbeabsichtigt bei der genannten Minenexplosion von 1688 zerstört wurde.

Obwohl alle Annahmen im Zusammenhang mit Kachelfunden von Ilok auf einem Minimalmodell basieren, sind nach den bisher verfügbaren Anzeichen die Ofenkacheln aus mehreren Gründen und mit hoher Wahrscheinlichkeit, wie schon hervorgehoben wurde, Teile eines einzelnen Ofens. Das zur Zeit noch immer fragmentarische Bild von diesem Ofen soll freilich die Ausgrabung weiterer Ofenkacheln vervollständigen. Die Art der Waren, d.h. der Ofenkacheln, die Glasur und die hohe Qualität des Reliefs deuten die Herkunft des Ofens an. Darüber hinaus stellen die Reliefmotive Szenen dar, die einem geplanten Programm entsprechen. Es handelt sich vor allem um Szenen mit heraldischen Motiven, darauf folgen Darstellungen von Engeln mit Räuchergefäßen, sowie dem Stadtwappen und dem Dornenkranz, mit Rosetten, und mit einem berittenen Falkner.

Gleichzeitig wurden auch Teile der sogenannten Giebelkacheln entdeckt, d.h. große Fragmente eines menschlichen Gesichts, von Nase und Augen (Abb. 16).

Die bisher gesammelten Fragmente gehören mindestens zu sieben Typen von Ofenkacheln, was zweifellos eine geringe Zahl ist im Verhältnis zum gesamten spätmittelalterlichen Ofen im großen Saal des Palastes, von dem sich aufgrund analoger Erscheinungen schließen läßt, daß er in seiner ursprünglichen Form zwischen ein- und zweihundert Ofenkacheln gehabt haben dürfte. Darauf deutet auch die geringe Zahl von Bildmotiven hin, die uns heute zugänglich sind, und die noch

im Laufe der in Kürze bevorstehenden Grabungen voraussichtlich wesentlich größer werden dürfte. Wir haben also nur einen kleinen Ausschnitt der einstigen ursprünglichen Form des Ofens vom Hof der Fürsten von Ilok vor uns. Die gefundenen Kacheltypen von Ilok lassen sich nach stilistischen und thematischen Merkmalen u.a. in Nischenkacheln, Blattkacheln und Halbzylinderkacheln einteilen.

Um eine bessere Übersicht zu ermöglichen, folgt eine kurze Beschreibung der einzelnen Kacheltypen und der zusammengehörenden Motive.

1. Nischenkacheln mit dem Wappen des vereinigten Bayern und Pfalz (Abb. 17, Abb. 18). Im Wappen wechselweise bayerische Löwen und Felder von Rhomboiden. Dunkelgrüne Glasur. Höhe 33,5 cm; Breite 18,0 cm. DKI 2003. Foto: Jurica Škudar (nachstehend: J. Š.) Zeichnung: Maja Čubranić-Ulaga (nachstehend: M. Č.-U.). Datierung: zweite Hälfte, oder genauer letztes Viertel des 15. Jahrhunderts.
2. Nischenförmige Giebelkacheln vom Ofengiebel (Abb. 19 und Abb. 20). Im Oberteil enden die Kacheln in einem buckligen Bogen, der an ein Eselsjoch erinnert. Das Nischeninnere ist mit einer Engelsgestalt mit Räuchergefäß, die in einer stilisierten Wolke schwebt, verziert. Gemäß Holl Ofenkacheln des Typs 15. Polychrome Glasur. Majolika. Höhe 33,5 cm; Breite 19,5 cm. DKI 2003. Foto J. Š. Zeichnung: M. Č.-U. Datierung: zweite Hälfte oder letztes Viertel des 15. Jahrhunderts.
3. Nischenkacheln mit flacher bogenförmiger Rückseite. Verziert mit einer Engelsgestalt mit erhobenen Flügeln und einem Stadtwappen (von Regensburg?) (Abb. 21). Das Wappen ist von einem Dornenkranz umrandet. Die Ofenkacheln sind analog dem Typus 4 nach Holl. Polychrome Glasur. Fayence. Höhe 33,5 cm; Breite 19,5 cm. DKI 2003. Foto J.Š. Zeichnung: M. Č.-U. Datierung: zweite Hälfte oder letztes Viertel des 15. Jahrhunderts.
4. Ofenkacheln mit einer Rose im Zentrum und mit in zwei Reihen angeordneten Blütenblättern (Abb. 22). Analog dem Typus 14 nach Holl. Grüne Glasur. Höhe 18 cm; Breite 9,5 cm. DKI 2003. Foto J. Š. Datierung – zweite Hälfte oder letztes Viertel des 15. Jahrhunderts.
5. Ofenkacheln mit der Gestalt eines berittenen Falkners (Abb. 23, Abb. 24). Grüne Glasur. Höhe 21 cm; Breite 7 cm. DKI 2003. Foto J. Š. Zeichnung: M. Č.-U. Datierung: zweite Hälfte oder letztes Viertel des 15. Jahrhunderts.
6. Nischenkacheln mit bogenförmiger Rückseite. Auf dem Fragment ist eine Verzierung mit einer Ranke und Traube oder Maulbeeren sichtbar (Abb. 25). Analog den Ofenkacheln Typus 5 gemäß Holl. Grüne Glasur. Höhe 8 cm; Breite 10 cm. DKI 2003. Foto J. Š. Datierung: zweite Hälfte oder letztes Viertel des 15. Jahrhunderts.

Aufgrund der bisherigen Kenntnisse über die Ofenkacheln aus dem Nordflügel des Hofes der Fürsten von Ilok, erscheint uns der Rekonstruktionsversuch zum Aussehen des Ofens äußerst komplex. Für eine solche Bemühung verfügen wir zur Zeit nicht über genügend Hinweise, so daß jeder Versuch, dies zu erraten, den Leser auf eine falsche Spur lenken könnte. Doch lassen sich anhand der wenigen Muster, d.h. der wenigen Kachelfragmente, einige Schlußfolgerungen ablei-

ten. Schon aus der Tatsache, daß die Ofenkacheln an einer einzigen Stelle entdeckt wurden, ergibt sich, daß der Ofen bei der Zerstörung des Palastes der Fürsten von Ilok Ende des 17. Jahrhunderts einstürzte. Darüber hinaus sprechen die Typologie der Ofenkacheln und ihr Synchronismus für die Annahme eines zeitlichen Rahmens, in dem wohl im Rittersaal im nördlichen Flügel der Ofen gebaut wurde. Da die vorgefundenen Ofenkacheln für eine bestimmte Töpferwerkstatt in Regensburg charakteristisch sind, ist uns auch ihre Herkunft bekannt. Die Kacheln sind wahrscheinlich Ende des 15. Jahrhunderts als Produkt dieser Spitzenwerkstatt auf irgendeinem Weg und aus einem besonderen Grund nach Ilok gelangt. Diese damals führende kunstgewerbliche Töpferwerkstatt baute auch den Kachelofen für den Palast des ungarischen Herrschers. Analoge Typen von Regensburger Ofenkacheln kennen wir überwiegend entlang der Donau, auf der Strecke von Regensburg über Melk, Wien, Budim, Visegrád, Tata, bis nach Ilok (Abb. 27). Diese Kacheln werden generell zwischen die Jahre 1487 und 1490 (HOLL, 1980; KOVÁCS, 2001, 151), also bis ans Ende der Herrschaft des Königs Matthias Korvinus (1490), der ein großer Kunstliebhaber und Mäzen war, datiert.

Mit dem Wunsch, die traditionell guten Beziehungen zum süddeutschen Raum aufrechtzuerhalten, die von seinem Vater, dem Fürsten Nikola von Ilok, initiiert und gepflegt worden waren, versuchte der neue Herr von Ilok, Fürst Lovro, seine Macht und Ambitionen wohl auch durch die prächtige Ausstattung seines Hofes zu demonstrieren. In diesem Zusammenhang war es von besonderer Bedeutung, den Rittersaal des Palastes auszuschnücken. Wir sind überzeugt, daß unter der Herrschaft Lovros von Ilok (1477-1524) der Rittersaal, der im ersten Stock des nördlichen Hofflügels lag, dessen nordwestlicher Teil zur Donau schaute, neu gestaltet werden mußte, wobei ihm ein kostspieliges, gleichzeitig aber auch auffallendes Detail verliehen wurde – der große Ofen, aufgeführt aus wunderschönen, reliefierten Ofenkacheln aus dem fernen Regensburg. Wurde dieser Ofen als Geschenk des Bischofs Ruppert II. von Regensburg oder auf Bestellung des Fürsten Lovro von Ilok geliefert, oder auch als klare Bestätigung des Bündnissystems zwischen König und damaligem Hochadel? Auf jeden Fall muß sich dieses Ereignis zur Zeit der guten politischen Beziehungen zwischen Bayern und Pfalz und dem König Matthias Korvinus abgespielt haben, d.h. zu seinen Lebzeiten. Also in einer relativ kurzen Zeitspanne von nur drei Jahren, d.h. von 1487 bis 1490 beziehungsweise bis unmittelbar vor dem Tod des Königs. Handelte es sich vielleicht um den Wunsch des mächtigen Magnaten, des Fürsten Lovro von Ilok, der bestrebt war, sich mit der höchsten Ebene des Lebens an den Königshöfen in Budim, Visegrád, oder im Residenzpalast in Tata, zu identifizieren? Es scheint, daß gerade der Wunsch, alles, was neu und fortschrittlich war, anzunehmen und damit den zeitgenössischen Modetrends, die des höchsten Adels im ungarisch-kroatischen Königreich würdig waren, zu folgen, der Hauptgrund für die Bestellung des Ofens aus Regensburg war. Dieser ausdrückliche Wunsch bezeichnete auch eine ausdrückliche und aktive Teilnahme an der Politik, Wirtschaft und Kunst Europas, und er stellte eine gewisse Emanzipation dar, aber auch den Beginn des allgemeinen Kampfes um die Macht am Ende des letzten Jahrhunderts des Mittelalters und an der Schwelle zur Neuzeit.

Eine Bestätigung dafür, daß es ähnliche Bemühungen gab, die guten Beziehungen zwischen König und Hochadel widerzuspiegeln, finden wir am Hof des Herzogs István Báthori in Nyírbátor im östlichen Teil Ungarns (HOLL, 1980, 41, Abb. 21). Nischenkacheln mit Wappen werden von 1488 bis zum Tode des Herzogs István Báthori 1493 datiert. Nach Meinung von I. Holl versuchte sich dieser mächtige Herzog mit seinen lokalen Bauten an die Bauwerkstätten des Königshofs in Budim in den achtziger Jahren des 15. Jahrhunderts anzunähern (HOLL, 1980, 41).

Wie aus den Fragmentfunden von Negativen eines Tonmodells mit der Darstellung eines Löwen hervorgeht, stellten spätmittelalterliche Töpfer in einer Töpferei in Ilok diese beliebten Ofenkacheln her (PRISTER 2004). Das Fragment stellt das Motiv eines liegenden Löwen unter einer Eiche (der baumhütende Löwe) dar. Obwohl von unbekanntem Produktionsort, haben wir hier einen herausragenden Fund vor uns, der materiell die Annahme von einer bestimmten lokalen Produktion von schönen reliefierten Ofenkacheln erstklassiger Qualität für eine begrenzte Klientel in dieser Donaustadt im Laufe der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts belegt (PRISTER 2002). Solche Ofenkacheln werden häufig in der Fachliteratur zitiert, und an dieser Stelle genüge es, nochmals auf die obige Feststellung sowie die Angabe hinzuweisen, daß man diesem Kacheltypus relativ häufig unter den beweglichen Beständen des zweiten repräsentativen Sitzes der Fürsten von Ilok – in Ružica-grad bei Orahovica – begegnet (RADIĆ-BOJČIĆ, 2004, 251).

Obwohl der historische Hintergrund des Spätmittelalters in Ilok noch immer relativ wenig bekannt ist, sind wir doch mit einigen wesentlichen Tatsachen über die Fürsten von Ilok vertraut. Dies ist ein Ergebnis der Bemühungen des prominenten kroatischen Kenners der Geschichte des Mittelalters, Vjekoslav Klaić (KLAJĆ, 1988, 30-43). Erst in neuerer Zeit ist die Geschichte des mittelalterlichen Ilok zum Interessensgebiet tüchtiger kroatischer Mediävisten (MAŽURAN, 1972; ANDRIĆ, 2001) geworden.

Aus Klaićs kurzen Zeilen über die Fürsten von Ilok geht hervor, daß diese hervorragenden Angehörigen des damaligen höchsten ungarisch-kroatischen Adels im Laufe der zweiten Hälfte des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts in der politischen Wirklichkeit Europas sehr aktiv mitgeredet haben.

Den Kern Mitteleuropas bildete das Königreich von Matthias Korvinus, das im Nordosten an das Heilige Römische Reich deutscher Nation von Friedrich III., der große Ambitionen auf das ungarisch-kroatische Königreich hatte, grenzte. Die Ereignisse zwischen Matthias Korvinus und Friedrich III. bestimmten die politische Bühne in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, und sie übten natürlich auch einen unmittelbaren Einfluß auf die Beziehungen von Matthias Korvinus zu den Fürsten von Ilok aus. Es sei daher an einige historische Details erinnert.

Der entthronte Paladin Ladislav Gorjanski, dem sich Fürst Nikola von Ilok und die Magnaten in der Nähe der österreichischen und steiermärkischen Grenze sowie zahlreiche andere aufständische Adelige des ungarisch-kroatischen Königreichs anschlossen, zielte darauf, den deutschen König und römischen Kaiser Friedrich III. von Habsburg zum ungarischen und

kroatischen König zu erklären (KLAJĆ, 1988, 30). Nikola von Ilok besuchte am 15. Februar 1459 in der Wiener Neustadt bei Wien Kaiser Friedrich III.; zwei Tage darauf, am 17. Februar, schrieb er mit seinen Verschworenen einen Brief, in welchem sie Friedrich III. als König von Ungarn willkommen hießen (KLAJĆ, 1988, 31). Am 4. März 1459, nach der feierlichen heiligen Messe in Anwesenheit des Erzbischofs von Salzburg, wurde Friedrich III. in der örtlichen Kirche zum ungarischen König erklärt. Dabei wurde der Brief von Nikola von Ilok und seinen Anhängern vorgelesen. Am 22. März 1459 wurde dem König und Kaiser Friedrich III. in der Wiener Neustadt sein Sohn Maximilian geboren. Am Ostersonntag, den 25. März 1459, war der Taufpate des zukünftigen mächtigsten Herrschers Europas, Maximilian, – Fürst Nikola von Ilok. So wurde – laut Klaić (KLAJĆ, 1988, 31-32) – das Bündnis des deutschen Kaisers und des slawonischen Banus Nikola von Ilok (*Croatiae praefectus*) sanktioniert. Friedrich III. wurde gleichzeitig der Titel des ungarischen und kroatischen Königs verliehen. Danach brach der Bürgerkrieg in Ungarn und Slawonien aus, aber bald, schon am 30. Juli 1459, söhnte sich König Matthias Korvinus mit dem Fürsten Nikola von Ilok aus. Diese königliche Politik der Versöhnung mit den Aufständischen unterstützte auch Papst Pius II., der auf der Seite von Matthias Korvinus stand.

Nach dem Tode des Fürsten Nikola von Ilok (1477) trat sein Sohn Lovro von Ilok seine Nachfolge an.

Bis in das Jahr 1494, als die sonst wirksam verteidigte Stadt Ilok vom Heer des Wladislaw II. Jagello erobert wurde, kam der Hof von Lovro von Ilok in seiner Pracht wahrscheinlich den zeitgenössischen Palästen des höchsten europäischen Adels gleich, war Lovro von Ilok doch ein Zeitgenosse des Fürsten von Sforzi in Mailand, oder von Cosimo di Medici in Florenz. Selbstverständlich ist es nicht der gleichartige, außerordentlich hohe Lebensstandard des Italiens der Renaissance, der großes Interesse des Königs Matthias Korvinus erweckt, sondern das Bestehen eines großen, darüber hinaus auch strategisch wichtigen, überregionalen Wirtschafts-, Handels- und Gewerbezentrum in Europa. Ilok, am südöstlichen Rand des spätmittelalterlichen Europas, an der vitalen europäischen Wasserstraße – der Donau – gelegen, in Reichweite der wachsenden islamischen Gefahr, erlebte im letzten Jahrzehnt des Mittelalters einen bemerkenswerten Aufschwung.

Die Donau ermöglichte eine ständige Verbindung mit der Metropole des ungarisch-kroatischen Königreichs von Matthias Korvinus – Budim – sowie mit Visegrád, aber auch mit Wien, dem zweiten Regierungssitz des Königs. Insgesamt spielte sich donauaufwärts ein ununterbrochener Handel mit den hochentwickelten Donaustädten ab. An dieser Wasserstraße liegt auch Passau, sowie das für unser Interessensgebiet besonders bedeutende überregionale Zentrum – Regensburg.

Dank der Donau konnten auch die Töpfer von Regensburg Handelsbeziehungen auf große Entfernungen leichter pflegen. Ähnliche Beispiele sind auch aus anderen Zentren bekannt (Mautern in Österreich), wo ebenfalls bekannte Töpfereien produzierten. Diese Töpfereizentren verkauften ihre Waren nicht nur in den Werkstätten oder auf den Plätzen. Flüsse waren besonders geeignete Handelsstraßen, da der Verkehr billiger war, und was besonders wichtig ist, ohne daß die Tonwaren, u.a. die Ofenkacheln, größeren Schaden nahmen.

Trotz der großen Entfernung konnte die Stadt Ilok zur Zeit des Fürsten Lovro von Ilok eine ständige und geregelte Verbindung mit dem damaligen Regensburg etablieren. Davon zeugt auch das interessante Ensemble von Ofenkacheln, 2003 bei einer archäologischen Grabung im Palast des Lovro von Ilok in Ilok entdeckt. Die Herkunft dieser Kacheln von Ilok, verglichen mit analogen Funden in Budim, Visegrád, Tata, Melk, Wien, und natürlich vor allem in Regensburg (Abb. 27), läßt keinen Raum für Zweifel. Obwohl wegen der geringen Zahl der bisher entdeckten Typen von Ofenkacheln das mutmaßliche Aussehen des Ofens, zu dem sie gehörten, nur unvollständig rekonstruiert werden kann, ist ihre Provenienz sowie ihre Entstehungszeit doch klar. Es handelt sich wohl um ein unmittelbares Geschenk des Bischofs von Regensburg, Ruppert II., an den pfälzischen Fürsten Lovro von Ilok in Ilok, und zwar durch Vermittlung des Königs Matthias Korvinus, dem wohl daran gelegen war, daß gute Beziehungen im gefährdeten Osten des Königreichs erhalten blieben. In der Zeit zwischen 1487 und 1490 bekam, wie schon früher hervorgehoben wurde (HOLL, 1980, 40; – KOVÁCS, 2001, 151), König Matthias Korvinus von dem erwähnten Bischof von Regensburg für seine Paläste in Budim, und danach auch in Visegrád und Tata, prachtvolle Kachelöfen geschenkt. Dies waren Spitzenprodukte der damaligen europäischen Kunst, hergestellt von qualifizierten deutschen Töpfermeistern. In gleicher Weise wurde damals auch der Fürst Lovro von Ilok aufgrund der bestehenden ausgezeichneten politischen Beziehungen mit Bayern, aber auch mit König Matthias Korvinus, aufwendig beschenkt.

Aufgrund der materiellen Funde konnte also nachgewiesen werden, daß die Töpferei aus Regensburg Ende des 15. Jahrhunderts auch den Kachelofen für den Palast des Fürsten Lovro von Ilok herstellte. Daher überrascht uns die Tatsache nicht, daß wir dort, in der nordwestlichen Ecke des ersten Stockes, wahrscheinlich im festlichen Rittersaal, auf einen prachtvollen Ofen mit bemerkenswertem Ofenkachelprogramm stoßen, den die Töpfermeister von Regensburg als Geschenk des Bischofs von Regensburg entlang der Donau ausgeliefert haben.

Der Fund des Ofens der Regensburger Meister in Ilok spricht von den gehobenen Ansprüchen des Hochadels im ungarisch-kroatischen Königreich am Ende der Herrschaft von Matthias Korvinus. Der Wunsch, die Pracht des königlichen Hofes dieses großen europäischen Herrschers, der im Herzen des Donaauraums an seinen Höfen in Budim und Visegrád die Spätgotik mit den ersten deutlichen Anzeichen der Renaissance konfrontierte, nachzuahmen, ist bei den Angehörigen des Hochadels des späten 15. Jahrhunderts – des Fürsten Lovro von Ilok, aber auch des Herzogs István Báthori in Nyírbátor (HOLL, 1980, 41, N. 15) erkennbar.

Im Gegensatz zu István Báthori, dessen Ofenmeister die Verzierungen von den Öfen aus den königlichen Schlössern von Matthias Korvinus übernahm, stellen die Kacheln vom Ofen in Ilok höchstwahrscheinlich einen unmittelbaren Import, und zwar ein Geschenk für den Fürsten dar. Auf den besonders großen künstlerischen Wert der Öfen von Regensburg in Ilok weisen die Kacheln mit den Engelsfiguren mit Räuchergefäßen hin, die zum ersten Mal in polychromer Glasur in der Majolika ausgeführt wurden. Solche Funde aus der Produktionszeit der Töpferei in

Regensburg wurden an anderen Fundorten von Regensburger Öfen im ungarisch-kroatischen Königreich nicht gemacht. Dies sind die ersten Anzeichen einer neuen Kunst, die über Regensburg von italienischen Renaissancemeistern nach Ilok gebracht wurde. Für die Ankunft solcher hochqualifizierter Meister aus Regensburg mußten Bedarf und Voraussetzungen, d.h. auch gute Verkehrsverbindungen entlang der Donau, bestanden haben.

Doch auf die Kurzlebigkeit solchen Wohlstandes weist der Bericht über die Eroberung von Ilok durch das Heer des Königs Wladislaw II. Jagello hin, mit dem sich Fürst Lovro von Ilok in Konflikt befand. Mit der Zerstörung der Stadt und des Palastes des Fürsten Lovro von Ilok wurde der Strang der Entwicklung dieses mittelalterlichen europäischen Zentrums unterbrochen. Wurde dabei auch die Integrität des Palastes und somit auch des prachtvollen Saals, in dem einst der Ofen stand, zerstört? Diese Frage werden wir erst nach gründlicheren archäologischen Forschungen mit Gewißheit beantworten können. Doch aufgrund des gegenwärtigen Forschungsstandes und der gesammelten Forschungsergebnisse sind wir überzeugt, daß der Ofen von Regensburg im Palast des Lovro von Ilok in Ilok erst wesentlich später zerstört wurde, wahrscheinlich Ende des 17. Jahrhunderts.

Nach dem Tod des Lovro von Ilok 1524 kam es zur allgemeinen Stagnation in der Entwicklung der Stadt Ilok. Diese Stagnation verstärkte sich durch die Ankunft des Sultans Suleiman II. des Prächtigen in Ilok im Jahr 1526, als der Sultan wahrscheinlich im Fürstenpalast seinen Aufenthalt nahm.

Die Eroberung eines großen Teils Europas durch das Osmanische Reich dauerte bis zum Jahr 1688. Noch im Jahr 1684 wurde die «Heilige Liga» – ein Bündnis zwischen dem deutschen Kaiser Leopold I. (1640-1705), Polen und Venedig gegründet, unterstützt auch durch den Papst Innozenz XI., einem Neffen von Livio Odescalschi (SRŠAN, 2001, 92). In der Schlacht bei Harsany, unweit von Mohács, am 12. August 1687, besiegte Prinz Eugen von Savoyen die Türken und wurde zum Feldmarschall. Schon im folgenden Jahr, 1688, wurde ein großer Erfolg für Europa erzielt: die Befreiung Belgrads von der osmanischen Herrschaft unter der Befehlsgewalt des Kurfürsten Maximilian von Bayern (SRŠAN, 2001, 92). Im selben Jahr wurde auch die Stadt Ilok befreit. Schließlich brachte Prinz Eugen von Savoyen als Oberbefehlshaber des kaiserlichen Heeres am 11. September 1697 dem Heer des Sultans Mustafa II. in der Schlacht bei Senta eine vernichtende Niederlage bei. Diese Niederlage zwang das Osmanische Reich zum Friedensschluss von Karlowitz am 21. Januar 1699. Mit diesem Frieden gab das Osmanische Reich das Territorium nördlich von Save und Donau auf (SRŠAN, 2001, 92).

Die Befreiung der Stadt Ilok von 1688 führte zur Zerstörung des Nordflügels des Hofes der Fürsten von Ilok, der zur Donau ausgerichtet war, sowie des Großteils der nördlichen Festungsmauer. Aus zwei Schilderungen des Abtes Bonini, der Ilok auch schon vor seiner Befreiung besuchte, geht das Ausmaß der Zerstörung des Palastes hervor (JAČOV, 1990; – HORVAT, 2002, 198). In dem Bericht von 1698 (Horvat, 2002, 198) wird angeführt: *Abt Bonini sah Ilok auch vor der Eroberung und fand es eine schöne Stadt. Als sie von den «Unseren» erobert wurde, war sie fast vollständig, dann*

wurde sie jedoch von den «Unseren» mit Minen zerstört, um aus ihrem Baumaterial die Festung von Petrovaradin zu bauen. Es blieben noch 88 geometrische Schritte unzerstörter Mauern übrig, 12 Meter dick und 48 Fuß hoch. Auf der anderen Seite schilderte Bonini im Jahr 1702 (Horvat, 2002, 198) den Zustand des «Herzogenschlosses» folgendermaßen: Die Seite des Schlosses, die zur Donau schaut, ist vollkommen zerstört, und zwar nicht nur durch die Kriege, da die Österreicher («Alemani») die Steine für den Bau der Festung von Petrovaradin nutzten, womit sie den größten Wert von Ilok zerstörten.

Aus diesen beiden Berichten sowie aus den Funden bei den bisherigen archäologischen Schutzgrabungen geht hervor, daß der Nordflügel des Hofes der Fürsten von Ilok erst 1688 zerstört wurde. Bis dahin erinnerte er – obwohl infolge der mangelnden Sorge und Instandhaltung in einem äußerst schlechten Zustand – an die einstige Größe des spätmittelalterlichen Hofes an der Donau. Mit der Ankunft der neuen Besitzer – der Fürsten Odescalchi – wurde der Nordflügel absichtlich mit neuzeitlichen Schichten aufgeschüttet, die volle drei Jahrhunderte lang Teile der Anlage der in Vergessenheit geratenen sirmischen Residenz der Fürsten von Ilok versteckte.